

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BAYBURTLU CELÂLÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUF

Yüksek Lisans Tezi

Esmâ ÇEVİK

Çorum 2019

BAYBURTLU CELÂLÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUF

Esmâ ÇEVİK

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

ÇORUM – 2019

KABUL VE ONAY

Esmâ ÇEVİK tarafından hazırlanan “*Bayburtlu Celâli'nin Şiirlerinde Tasavvuf*” başlıklı bu çalışma, 06/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zafer ERGİNLİ (Başkan)

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim. (06/09/2019)

Eşma ÇEVİK

ÖZET

ÇEVİK, Esmâ. *Bayburtlu Celâli'nin Şiirlerinde Tasavvuf*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

Türk-İslam medeniyeti ile birlikte Müslüman coğrafyalarında gelmiş geçmiş tüm medeniyetlerin mayasında bulunan tasavvuf, günlük yaşamdan sanata, örf ve adetten devlet idaresine kadar hayatın her alanına nüfuz etmiş, bir incelik ve estetik katmıştır.

Özellikle sanat ve edebiyat sahalarında bütün görkemiyle kendini göstermiş; hem sanat ve edebiyatın ihyasına vesile olmuş, hem de bunlar vasıtasıyla kendini en güzel şekilde ifadeye imkân bulmuştur.

Bu çalışmada, Celâli'nin iyi bir dinî ve tasavvufî terbiyeden geçip irşat makamına ulaşmış olduğunu görmek mümkün değildir. Şiirlerinde bir mürşit olarak değil de tasavvufa bir mürit olarak intisap etmiş bir Hak âşığı , şair olarak görmek mümkündür. O, her durumda haklının ve halkının yanında, çoban kıyafetli şiir hükümdarıdır.

Çalışmada, Celâli'nin Hayatı, onun hayatına etki eden faktörler ve şiirlerin muhtevası, şiirlerinde üzerinde durduğu konuların onu ne derecede etkilediği, tasavvuf ve şiirlerine yansımaları, divanındaki dinî-tasavvufî kavramlar açıklanarak, tahlilleri yapılmış ve örnek beyitlere yer verilerek tasavvufî unsurlar ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.

Şiirlerin; dini-tasavvufî, olup olmaması ve tasavvufî ilgisi araştırılmış, olaylar karşısında söylediği şiirlerin edebî, sanatsal yönleri ile sosyal yaşama katkısı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bayburtlu Celâli, Din, Tasavvuf, Şiir, Divan

ABSTRACT

ÇEVİK, Esmâ. *Sufism In Bayburtlu Celali's Poems*, (Master Thesis), Çorum 2019.

Sufism, which is found in the yeast of all civilizations in the Muslim geographies together with Turkish-Islamic civilization, has penetrated every aspect of life from daily life to art, from traditions to customs and has added delicacy and aesthetics.

Especially in the fields of art and literature, it showed himself in all its glory, both has been instrumental in the restoration of art and literature, and through these, has been able to express itself in the best way.

In this study, it is not possible to see that Celali has passed through a good religious and mystical discipline and reached the condition of Irshad (authority to teach mystical knowledge). In his poems, it is possible to see him as a poet who is not amaster (sheikh), but as a follower of Sufism.

In this study, Celalî's Life, factors affecting the life of him and the content of the poems, the extent to which the topics he mentioned in his poems emphasize on him, Sufism and its reflections on his poems, the religious-mystical concepts in his divan have been explained and analyzed, and the Sufi concepts have been explained in detail through giving examples of couplets.

Whether his poems are religious or not and their relevance to sufism have been studied, literary and artistic aspects of poems he told against situations and their effect on social life have been emphasized.

He is a Godman and a poet ruler in shepherd suit, in any case right beside his people and his people.

Key Words: Celalî from Bayburt, Religion, Sufism, Poetry, Divan

TEŞEKKÜR

Bu zamana kadar bana emeği geen tm hocalarıma, Özellikle bu çalıŐmama yön veren, bu süreçte desteğini hiç esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK'e ve bana anlayıŐ gösteren sevgili eŐime ve kızlarıma çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	İ
ABSTRACT.....	İİ
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1
BAYBURTLU CELÂLÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE ÖZELLİKLERİ	1
1. SİYASİ VE EKONOMİK DURUM	3
2. KÜLTÜREL DURUM.....	5
3. DİNİ-TASAVVUFİ DURUM.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1.BAYBURTLU CELÂLÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE TESİRLERİ

1.1. HAYATI.....	7
1.2. ŞAHSİYETİ.....	9
1.3.TARİKATA İNTİSÂBI.....	12
1.4. VEFATI.....	15
1.5. ŞİİRLERİ.....	16
1.6. MENKİBELERİ.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

2. CELÂLÎ BABA'NIN ŞİİRLERİNDE TASAVVUF

2.1. ŞİİRLERİNİN TASAVVUFİ TAHLİLİ.....	25
2.2. ŞİİRLERİNDE TASAVVUFİ KAVRAMLAR.....	34
2.2.1. Nakşibendî	35

2.2.2. Dergâh, Tekke, Harâbât	36
2.2.3. Mürşid, Pîr	37
2.2.4. İcâzet	38
2.2.5. Hicâb, Nikâb	39
2.2.6. Zikir, Vird	40
2.2.7. Mâsivâ	42
2.2.8. Uzlet	42
2.2.9. Melâmet	43
2.2.10. Himmet	45
2.2.11. Tecellî	46
2.2.12. Hâl	46
2.2.13. Sır	48
2.2.14. Dem	51
2.2.15. Aşk	53
2.2.16. Hayret	55
2.2.17. Fenâ	56
2.2.18. Velâyet	59
2.2.19. Abdal , Derviş, Erenler	59
2.2.20. Sâlik, Tâlib	66
2.2.21. Âşık (Uşşak)	74
2.2.22. Cân	75
2.2.23. Gönül	77
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	83
EKLER	85

KISALTMALAR

- Age : Adı geçen eser.
- Ank. : Ankara.
- Bkz. : Bakınız.
- BAKÜTAM : Bayburt Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Bs. : Basım.
- C. : Cilt.
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- H. : Hicrî.
- İst. : İstanbul.
- MEB : Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ö. : Ölüm tarihi.
- S. : Sayfa.
- TFA : Türk Folklor Araştırmaları.
- Yay. : Yayınları, Yayınevi, Yayıncılık.

ÖN SÖZ

Divan Edebiyatı; Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, hadîs-i şerîfler, dînî ilimler, İslâm tarihi, peygamber kıssaları, mucizelere, kerâmetler, tarihî ve efsanevî kişiler ile maceraları, Türk kültürü, Türk dili, sosyal hayat vb. daha birçok kaynaklardan beslenmiştir. Bu kaynaklar müstakil olarak ele alınmış Divan Edebiyatı'nda verilen eserler üzerinde metotlu bir şekilde çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar geçmişi eskiye dayanan kültürümüzün yeniden gözler önüne koyulması, öğretilmesi ve yaşatılması açısından önem taşımaktadır. Tahlil, inceleme ve sınıflandırma çalışmalarının yapılabilmesi için sağlam bir metne ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat ne yazık ki günümüze kadar elimize geçmiş Celâlî'ye ait derli toplu bir divan bulunmamaktadır.

Çalışmamız XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortasında doğan Bayburtlu Celâlî'nin şiirlerinde dînî ve tasavvufî unsurları tespit edip, örnek mısralarla açıklamak üzerinedir. Bayburtlu Celâlî kendini Allah aşkına, Allah yolunda hizmete adanmış, gösterişten uzak; gönül, aşk, insan, ilim ve irfana önem vermiş âlim ve arif bir zattır. Eserinde insanları gaflet uykusundan uyandırmayı, gönülleri aşkla tanıştırmayı, ilim ve irfanı yaymayı; riyadan ve dünyanın hilesinden insanları uzak tutmayı hedefleyerek didaktik şiirler sunmuştur. Şiirlerin kaynağı dînî esaslar, Kur'ân âyetleri, hadislerdir. Âyetleri ve hadisleri çoğunlukla iktibas yoluyla şiirlerine almış, yöresel kelimeler kullanmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Celâlî'nin yaşadığı dönem ve özelliklerinden bahsedilmektedir. Bu bölümde dönemin kültürel, siyasi ve dini-tasavvufî durumu yer almaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümde şahsiyeti, tarikata intisabı, vefatı, menkıbeleri, eserleri şiirlerin muhtevası ve tasavvuf tahlili ile bazı şiirlere yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise Celâlî'nin şiirlerindeki tasavvufî içerikler ele alınmış, tasavvufî kavramlar üzerinde durulmuş, şiirlerinden örnekler verilerek açıklamalarda bulunulmuştur.

Çalışmamıza kaynaklık eden şiirler (beyit ve kıtalar), Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK'in tavsiye ve önerisiyle BAKÜTAM (Bayburt Üniversitesi Bayburt Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi) Yayınları'ndan çıkan "Bayburtlu Celâlî

Baba'nın Şiir Dünyası" adlı eserinden ve çalışmamızın kaynak kısmında belirtilen diğer eserlerden alıntı yapılmıştır.

Bayburtlu Celâli'in şiirleriyle okuyuculara kâinatın yaratılış, insanların dünyaya geliş sebebi, gönlün tasfiyesi, gösterişten uzak bir kalp ile iç huzurun sessizliği bahçede bulunan güllerin üzerine çiğ tanesi gibi düşmüştür. Böylesi ulvî bir eserin etkilerini kendimde, ailemde yaşama ve yaşatma fırsatını lütfeden Allah'a şükürler olsun.

Çalışmam esnasında umutsuzluğa düşmemi engelleyerek daima destekleyerek ve beni cesaretlendirerek motive eden hocam Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

BAYBURTLU CELÂLÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE ÖZELLİKLERİ

XIX. yüzyılın son yarısında yaşamış olan Bayburtlu Celâlî hayatını şiirleriyle anlatmış, halk şairlerimizden, ozanlarımızdan biridir. Ne var ki hayatı hakkında detaylı bilgileri ancak söylediği şiirlerden öğrenebiliyoruz. Çoğu araştırmacı ve yazar onun edebi yönü, edebiyata katkılarını, onun zamanında yaşamış ve onu dinleyen çağdaşı olan kimselerden öğrenmiş ve kaleme almışlardır. 'Bayburtlu Celâlî Divanı'nın oluşturulması da bu şekilde gerçekleştirilmiştir¹. Bayburtlu Celâlî'nin yaşadığı yıllarda ülkenin kargaşa içinde olduğu düşünülürse bu gibi durumların normal olması hükmüne varılır.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında zor günler geçirmiş olan bölge halkı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların işgal ve yağmalamalarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Ermeni zulmuyla karşı karşıya da kalmıştır. Bu zulümler zamanında birçok Bayburtlu memleketinden göç etmek zorunda bırakılmış, dolayısıyla bölge her anlamda gerileme göstermiştir. Halkın savaş, yoksulluk ve zulüm altında ezildiğini gören Celâlî'nin, Birinci Dünya Savaşı hakkında şiirinin olmayışı, onun gibi yüksek duygulu, halkın hissiyatına tercüman olan gönül şairi için imkan dahilinde görülmemektedir. Ancak, Savaş durumu ve işgal altında kalan bölgedeki kargaşa ortamında kaybolma ihtimalini de hatırdan tutmak lazımdır.

Bu çalışmada sırasıyla Bayburtlu Celâlî'nin Hayatını ve Şiirlerini anlatırken onun döneminin siyasi ve iktisadi yönüne bakarak; şiir söylemesine veya sıkıntılarını topluma bu yolla aktarmaya çalışmasına dikkat çekip tasavvufa giriş nedeni ve yöntemini anlatarak hayatını ve tasavvufun etkilerini sergilemiş olmaktayız. Yaşadığı dönem özelliğinden olsa gerek, o dönemin şairleri ve ozanları tasavvuf ve tarikatlarla ilgiliydiler, bunu diğer şair ve ozanların deyişlerinde de görmemiz mümkündür.

¹ Mahmut Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celâlî Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları; 5, 1963), 5.

Bayburtlu Celâlî'nin Şiirlerinde Tasavvuf isimli bu çalışmada en çok üzerinde durulan, titizlik gösterilen Bayburtlu Celâlî'nin Hayatı, Şiirleri ve Tarikatı'nın derli toplu olarak anlatılıp, okuyucuya doğru bilgilerin ulaşmasına katkıda bulunmaktır. Bunu yaparken şiirlerinde değindiği, dini, tasavvufî terim ve terkiplerin açıklama ve yorumlarına diğer dini, tasavvufî kaynaklardan alıntılar yapılarak sağlam bir kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır. Kaynak kısmında belirtilen eserlere Ankara Milli Kütüphane de ulaşılmış ve hocamın da önerdiği elde mevcut kaynaklardan faydalanılarak bu çalışma ortaya konulmuştur. Edebîyat alanında Celâlî ve şiirleri hakkında birçok eser ve makale olmasına rağmen, tasavvufî alanda yapılmış elle tutulur bir çalışmanın olmaması sufi şairin eksik tanıtılması demek olacaktır. Yaptığımız bu çalışma bir anlamda hem şairi tam olarak tanıtacak, hem de tasavvuf alanında bir eksiği tamamlayacağını düşünmekteyim.

Bayburtlu Celâlî'nin (H.1266)1850'de Ozansu (Tahsını) köyünde doğduğu ve orada vefat ettiği kabul edilmektedir. 14 yaşında iken Sünür² Medresesinde ders gördü. İcâzet aldıktan sonra köyüne döndü. Daha sonra Sarıkamış Harekâtında şehit olan oğlunu yetim bırakarak, vefat eden karısı için söylediği ağıt Dünya Edebiyatı'nda da benzerleri bulunan güzel bir eserdir.

*Ev bark etmek için tenli mereği,
Düzüp koşmak için tepir eleği,
Şu gavdan yaptığın tecir tereği;
Divân-ı Bâri 'ye yâdigâr götür.*

*Elinle ördüğün çöp çorabını,
Kâhan eylediğin kelem bağını,
Gabal biçtiğimiz sap orağını,
O ulu Tanrı 'ya armağan götür.*

*Yetim gömleğini diken iğneyi,
Her gün yal verdiğin topal ineği,
Ayran topladığın o ak küleği,*

² Sünür (Çayırözü) Bayburt'a bağlı köydür.

Mahşer yığnağına sakla sar götür.

*Üç god arpa beş god çavdar ekerdik,
Kesmük ekmeğine hasret çekerdik,
Nâmertlere ağı merde şekerdik;
Sözünü tekrar et iftihar götür.*

*Ele kismet balsa bize pay taşı,
Yokluktan derdimiz deriden aştı,
Açlıkla uğraşmak hayli savaştı;
Çektiğin mihnetten âh u zâr götür.*

*Yetim kalmış idin emzik tavında,
Gamla kavrulmuşun gençlik çağında,
Bir gül yeşertmeden vuslat bağında;
Gönül yaraların beraber götür.*

*De ki Kadir Mevlâ'm bize ilişme,
Dünyâda sızıyan çıbanıdeşme,
Celâlî Baba'dan sorma söyleşme;
Bu dertli çobandan bir selâm götür³*

1. SİYASİ VE EKONOMİK DURUM

“Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar iki kere Rus işgaline uğraması ayrı tutulursa Bayburt herhangi bir siyasi gelişmeye sahne olmamıştır. Bu Rus işgallerinin birincisi olan 1828-1829 yılında Aydıntepe’de önemli bir savunma savaşı verilmiş olsa da işgal gücüne destek kuvvetlerin katılmasıyla Osmanlı ordusu Kelkit’e çekilmek zorunda kalmış ve Bayburt’ta kalan Rus askerleri burayı yağmalamıştır.

19. yüzyılda yaşanan göçler ve Ermeni olayları Bayburt tarihinde acı ile hatırlanan kara günlerdir. İlk defa Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile alevlenen ve Batı güdümünde bağımsız bir Ermeni devleti kurulması isteği bu yüzyılın ikinci yarısında gelişen en önemli siyasal

³ Yanbeğ, Bayburtlı Celâlî, 21-22.

gelişmelerden biridir. Batı devletlerini arkasına alan Ermeniler çoğu vilayetlerde taşkınlık yapmışlar, birçok olayın vuku bulmasına sebep olmuşlardır.

Bayburt'ta Ermeni olayları 1895 yılında baş göstermiş, bölge halkının karşı çıkmasıyla şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Şehir merkezinde başlayan çatışmalar kısa zamanda civar köylere de yayılmıştı. Bayburt halkı bu dönemde ciddi oranda göç vermiş ve bölge her anlamda gerilemiştir.”⁴

“Rus saldırılarından ikincisi, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rusların işgal güçlerinin yoğunlaşması ile başlamıştır. Aynı süreçte, Ermeni hâkimiyet çatışması sebebiyle zulümler yaşanmıştır. Bayburt'un tamamen işgalden kurtarılması ise 21 Şubat 1918 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu zulümler zamanında memleketinden göç etmek zorunda kalan Bayburtlular da bu tarihten sonra geri dönmeye başlamışlardır.”⁵

Celâlî'nin yaşadığı dönem veya XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyıl başlarında genelde Anadolu halkı, kendi kendilerine yetecek kadar kazanma durumunda, kanaatkâr insanlardı. Köylerde yaşayanlar tarlalarını ekerler biçerler, çiftçilik yaparak yaşamlarını sürdürürlerdi. Hemen her ailenin malı davarı olur, ailenin çocuklarından bazıları belirli yaş grubu içinde mala davara çobanlık yaparak geçimlerini temin etme yoluna giderlerdi.

Arazinin tamamı devlete aitti, toprağı işleyen devlete üründen vergi verirdi. Köylüler toprağı işleme her türlü ürünü ekip biçme hakkına sahipti, devletin hakkını vermek kaydıyla. Güvenlik devlete aitti; devletin görevlendirdiği kişiler tarafından sağlanır, kadılar, kaymakamlar, beyler tarafından sistemin gerektirdiği şekilde yönetilen insanlar devlete ve devlet görevlilerine uyum içinde hayatlarını devam ettirirlerdi. Sıkıntı anında veya problem olduğunda meseleler yörenin âlimi, hocası veya şeyhine götürülür, problem köyün veya yörenin ileri gelenleri tarafından çözüldü.

Köy insanının gelir kaynağı, şimdi olduğu gibi ya çiftçilik veya hayvancılıktı. Celâlî de diğer insanlar gibi kendi ihtiyaçlarını çiftçilik ve hayvancılık yaparak karşılayan biriydi. Daha babasının sağlığında çobanlık yapmaya başladığını onun çağında yaşayan ona ulaşan insanlardan öğreniyoruz. Fakir bir ailenin çocuğu olması dolayısıyla daha küçük yaşlarda çobanlık yapmaya başlamıştır. Savaş hali devam eden ülkenin genel durumu da; yaşam yerlerinde olanlar kadınlar, çocuklar, yaşlılardı. Gençler ve sanat erbabı kimseler ya şehirlerde veya asker olarak orduda

⁴ Funda Songur, “Geçmişten Günümüze Aydıntepe”, Mavi Atlas Dergisi 5 (1),(2017), 238-268.

⁵ Songur, *Geçmişten Günümüze*, 238-268.

bulunuyorlardı.⁶ Burada Celâli'nin döneminde köylerde yaşayan insanımızın ekonomik yönden refah içinde olmadığını, savaşın yıkımını kendi imkanları dahilinde tamire çalıştığını görüyoruz.

2. KÜLTÜREL DURUM

Celâli'nin yaşadığı dönemde okur-yazar olan pek azdı. Bunun yanı sıra Devlet-i Âliye içerisinde insanların çok rahat yaşam sürdükleri söylenemez. Kentlerde yaşayanlar belki hayatlarının bir kısmını medreselerde geçirebiliyorlarsa da kırsal kesimde yaşayanlar bu imkânı bulamayabiliyorlardı.

XVIII. yüzyılın sonları ile XIX yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne müttefik-muhalif kimse her yönden savaş ilan etmiş, köylerde kalanlar bir tarafta geçim kaygısı, diğer tarafta düşman saldırısıyla mücadele etmişlerdir. Başka bir taraftan asker olup savaşta olanlar ve cephelerden gelebilecek mağlubiyet veya şehit haberleri, Anadolu insanının şiire, söze yönelmesine vesile olmuştur.

Bu dönemde sazlı ve sazsız ozanlar, âşıklar, sözlü veya yazılı deyişler koşmalar sunarak halkın düşünce, sıkıntı, dert ve aşklarını dile getirmişlerdir. İşte ahalinin bu duygu düşüncelerine tercüman olanlar, ozan, âşık, baba, pîr diye isimlendirilmiştir. Bunlardan bazıları; Bayburtlu Celâli, Bayburtlu Zihni, Bayburtlu Hicranî, Erzurum yöresinin Tortumlu Sümmani'sidir.⁷

Celâli'nin koşma ve şiirlerini hep irticalen söylediği, bulunduğu hali (sitemini, sıkıntısını, üzüntüsünü, kederini, aşkını, sevdasını) anlatması olaylar karşısında konuşmak, isyan etmek yerine şiir söylemesi bunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan çağdaşı olan Zihni, Narmanlı Sümmani de aynı şekilde duygularını şiirle ama farklı şekilde ifade etmişlerdir.

3. DİNİ-TASAVVUFİ DURUM

XVIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da dini-tasavvufi durumun yoğun yaşandığı bir zaman dilimini kapsar. Şairler mutlaka ya bir dergah mensubu olmakta, veya bir tekke şeyhinin dizinin dibine oturmuştur. Âlimlerin de dergahlarda yetişmiş olanları rağbet görmektedir.

⁶ Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâli*, 10.

⁷ Salim Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâli*. (Ankara: Dernek Yayınları, 1963) ,10.

Celâfî de medrese tahsilini bitirdikten sonra rüyasında bir şeyhin kendisine altın bilezik verdiğini görmüş, bu rüyadan sonra birdenbire ilk koşmasını söylemiştir.

Salim Haşlak'ın ifadesiyle Celâfî badeli âşıklardandır. On dört yaşında çobanlık yaparken, bir kaya dibinde uyuklamış, rüyasında bir pîr gelerek bileğine bilezik takmış ve ona Celâlî mahlasını vermiştir. Asıl adı Ahmet olan şairimiz, bundan sonra Celâlî mahlasıyla şiirler söylemeye başlamıştır. Rivayete göre ilk söylediği şiir şudur:

*Bir perî aşkından dîvâne oldum
Çağladı gözyaşım akıyor hocam
Erenler şâhından bir nâme aldım
Dilim ezber etmiş okuyor hocam*

*Pîr destinden nûş eyledim bu âbı
Anda açılmıştı aşkın kitâbı
Yegân yegân sor ki verem cevabı
Bugün gam kervanım kalkıyor hocam*

*İndim seyreldim irem düzleri
Kudretinden sürmelenmiş gözleri
Oturmuş bir bölük hûri kızları
İbrişimden halı dokuyor hocam*

*Bir yere cem' olmuş kırklar erenler
Bir bakışta arşı kürsi görenler
Devâsız dertlere dermân verenler
Her biri bir derse bakıyor hocam*

*Yaktı Celâlî'yi bu aşkın nârı
Sağ başta durmuştu kırkların pîri
İçlerinde gördüm Horasan eri
Hû çekende cânlar yakıyor hocam”⁸*

⁸ Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*, 11.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.BAYBURTLU CELÂLÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE TESİRLERİ

1.1. HAYATI

Celâlî'nin asıl adı Ahmet'tir. Bayburt'un Kısanta (Şimdiki adı Demirözü) bucağına (şu an ilçe) bağlı Tahsını (yeni adı Ozansu) Köyü'nde yaşadı (1850).⁹ Babası Abuş, bu köyün Nasuhoğulları, annesi ise Kerimoğulları ailesindedir. Küçük kardeşinin adı Kadir'dir. Babalarını küçük yaşta kaybeden iki kardeş, dayıları tarafından büyütülmüştür.

Celâlî 14 yaşlarında iken, Akkoyunlu Feraşad Bey'in yaptırdığı meşhur Sünür Medresesi'nde öğrenim gördü. Burada, bilhassa hacı hoca lakabıyla anılan Müderris Hasan Efendi'den istifade etti:

*Hazâinin sır sandığın açanın
Vâris-i enbiyâ kadri yücenin
Nesli melek mâhi Hacı Hoca'nın
Yoluna baş u cân koyanımız var*

*Okuttu "elif"i "dâl"a yetirdi
Bizi zenbûr gibi bala yetirdi
.....
Okuttu tefsîri hem ilm-i âlet
Yetişdi dersimiz buldu nihâyet
Dersim ebcedlendi durdu kitâbet
Bulak başlarında kalanımız var*

⁹ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 944.

On yedi yaşında icâzetnâme aldı. Tekrar köyüne döndü. Annesinden kendisine kalan miras hissesini istediye de dayısı ona rutubetli bir “merek” (saman ve tahıl anbarı), kıraç bir tarla ve küçük bir bostandan başka bir şey vermedi.

Celâlî yokluk içinde geçimini sürdürmeye çalışırken on dokuz yaşında köyünden evlendiği hanımını kaybetti. Eşinden kundakta bir de oğlan çocuğu kaldı.¹⁰

Şair, hanımı için yazdığı ağıtta, ona olan sevgisi yanında yokluk içinde geçirdikleri günlerini de dile getirir:

*De ki Kâdir Mevlâm bize ilişme
Dünyâda sızıyan çibanideşme
Celâlî Baba'dan sorup söyleşme
Bu dertli çobandan bir selâm götür¹¹*

Celâlî küçük çocuğunu kayın validesine bırakarak, Bayburt, Erzincan ve Elazığ yörelerini dolaştı. Pek çok şairle tanıştı. Bu ilk gezisinden sonra köyüne döndü. Bayburt merkez bucağı Hindi köyünden Leyla adında bir hanımla evlendi. Bu evlilikten Bahri adında bir oğlu oldu.¹² Celâlî, şiirlerinde sık sık eşi Leyla'dan ve onun köyü Hindi'den söz eder:

*Hûblar yığnak etmiş aşk dîvânında
Karyeler kadrini kıymet ederler
Bir nazm-ı gazelde Hindi şânında
Ehl-i aşk olana minnet ederler*

*Celâlî bu tarih taşı Hindî'nin
Hind'e bedel her kumaşı Hindî'nin
Konağı açısı aş Hindî'nin
Cennette Rıdvân'ı hayrân ederler¹³*

¹⁰ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlı Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 18.

¹¹ Salim Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlı Celâlî*, (İstanbul: Dernek Yayınları, 1963), 30.

¹² Ahmet Doğan, *Bayburtlı Celâlî Baba, Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Şiirleri*, (Ankara: Başer Matbaası, 1999), 29.

¹³ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Baburtlı Celâlî Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları, 1963), 28-29.

*Ne dedim darıldın gözlerim nûru
Bugünkü sitemin dünden ziyâde
Çektin âsumândan dehrin topunu
Dehr ü zamânımda günden ziyâde*¹⁴

*Çekmiş gam kervânın yük tutmuş Leylâ
Gözüne aldirmış pek ırakları
Vardım ki oturmuş hicrân köşküne
Dağıtmuş başından hep çırâkları*

*Bir söze aldattı şeydâyı Leylâ
Yedi yıl bekletti sahrâyı Leylâ
Bilmezdi Celâlî Leylâ'yı Leylâ
Sevdâdır kaynatan bu nifakları*¹⁵

Celâlî'nin ikinci hanımı Leyla'nın ölümünden sonra üçüncü bir evlilik daha yaptığı söyleniyorsa da bu konuda bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁶

1.2. ŞAHSİYETİ

Celâlî, toplumla iç içe yaşamış, şiirlerinde halk ruhunu terennüm etmiş bir halk şairidir. Onun sanatının önemli bir yönü taşlama ve mizahtır. Haksızlıklar karşısında susmayan Zihni gibi, Celâlî de büyük taşlama ve mizah ustasıdır. Kişi ve toplumdaki düzensizlikleri iğneleyen şair, bazen bir gencin ölümünü, bir tabiat tasviri, bir güzelin övgüsünde içten, duygulu ve samimi bir söyleyişle karşımıza çıkar.

Şiirlerinden onun kişiliği hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Kızdığında öfkesini, sevindiğinde mutluluğunu, karşı koymasında sitemini, üzüntüsünde ağdını, soru sorulduğunda cevabını şiirlerinde net bir şekilde görmemiz mümkündür.

¹⁴ Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, 32.

¹⁵ Pertev Naili Boratav ve Halil Vedat Fıratlı, *İzahlı Halk Şiiri Anatolijisi*, (Ankara: Tarih Vakfı Yayınları,1943),188-91.

¹⁶ Mehmet Atay , *Bayburtlu Celâlî* , (Trabzon: Trabzon Halk Evleri Yayını ,Ocak 1946),28-30.

Celâlî, bütün deyişlerini ‘irticalen’ ve ‘saz’sız söylemiştir. Ömür boyunca da eline saz aldığıını gören olmamıştır. O, yaşadığı yıllar boyunca karşılaştığı olayları deyişlerinde işlemiş, tasavvufî görüşlerini büyük bir ustalıkla dile getirmiştir.

Erzurum – Erzincan çevrelerini gezmiş, Narmanlı Sümmani ile dostluk kurmuş, atışmış ve o bölge halkının sevgisini kazanmıştır.¹⁷

Celâlî, kendi halinde, kimseye en ufak bir kötülük düşünmeyen, haksızlıklara karşı deyişleriyle sitem etmekle yetinen bir kimsedir. Onun deyişleri halk dilinin ve deyimlerinin en güzel örnekleriyle işlenmiş, içli bir coşkunluğa sahiptir.¹⁸

Aşık Celâlî değeri nispetinde tanıtılmamış ve üzerinde gerektiği kadar durulmamış bir halk şairidir. Şiirlerindeki temel konular; din, tasavvuf, sosyal tenkit, şikayet ve daha çok güzelliği övmedir. Onun şiirleri çevresinde güçlü şairlerle ve medrese ile tanıştıktan sonra daha da olgunlaşır.

Aşık Celâlî, bulunduğu çevreden başka, Erzurum, Erzincan, Tercan, Tortum gibi kasaba ve şehirlerdeki aşık çevrelerini dolaşarak şiir ve musiki toplantılarına katılır, bu yeni çevre ona köylülük özelliklerini hiçbir zaman kaybettirmez. Onun sosyal çevresi doğduğu köy ve hayatında bir takım önemli hadiselerle sebep olan çevresindeki hatırı sayılır şairlerdir.

Aşık Celâlî, Zihni’den sonra Bayburt ve çevresinin en çok bilinen şairlerinden biridir. Celâlî’nin ilk şiirlerinde Zihnî’nin etkileri hissedilmez. Ancak, şairin olgunluk devresindeki şiirlerinde bu etkileri görebiliriz. Aşık Celâlî’nin Bayburt ve çevresinde tanınan Halk Şairleri üzerinde de önemli etkileri vardır. Aşık Hicranî’nin şiirlerinde Celâlî’nin etkileri bariz olarak görülür. Hicranî’den bir dördlüğü örnek olarak verelim:

*Evvel esaletten bildirim halim,
Bize bu selvinin ummanı derler,
Bağubanım İrşadi, servim Celâlî,
Bize o çiçeğin reyhanı derler.*¹⁹

Celâlî’nin yaşadığı dönem, bölgede aşık geleneğinin en canlı olduğu Sümmanî gibi büyük şairlerin yaşadığı dönemdir. Bu Celâlî için hem şans hem de şanssızlık

¹⁷ Hamdi Güleç, Bayburtlu Celâlî Hayatı, Sanatı ve Şiirleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1987), 22.

¹⁸ Gıyasettin Aytaş, "Aşk Çağlayanı Bayburtlu Celâlî" ve Şiirlerine Yansıyan Hayat Hikayesi, *Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, sayı 6.(1998): 2.

¹⁹ Güleç, *Bayburtlu Celâlî*, 22.

olabilir denilebilir. Şanstır çünkü, Sümmanî ile tanışmış onunla karşılaşmalar yapmış ve takdir edilmiştir. Şanssızlığına gelince saz çalmayı ve şiirlerini müzikle söylemeyişi onun yaşadığı dönemde popüler olmayışının sebebidir.²⁰

Medrese tahsilinin şaire verdiği mistik dünya görüşü onun sanatında da etkisini gösterir. Celâlî, yarı halk yarı tekke şairi olur. Bununla beraber bu ikilik içinde daha çok asıl kaynağına doğru eğilmiştir.

Şiirlerinde tasavvuf düşüncesine önemli bir yer vermiştir. Bir koşmasında tasavvufun neş'e ve coşkunluğunu şöyle dile getirir:

*Kınamayın beni hakkı sevenler,
Rüzgâr esmeyince dal ırgalanır mı?
Küllü boş değildir aşka düşenler,
Katre düşmeyince sel uyanır mı?*

*Buldu Celâlî'yi Kırklar, Yediler,
Erkanı öğrenip hizmet verdiler,
Haşre dek bu çarhı çevir dediler,
Sormadım ki buna kol dayanır mı?*

Celâlî, dini konulardaki bilgisinin yanı sıra özellikle mizahi şiirlerde de başarılı olmuştur. Destanlarda olup biten gülünç olayları, halk mizahına uygun bir şekilde anlatmayı becermiştir. Onun mizahı olan Kalos Batakçı destanları ölümünden sonra çok yayılıp derneklerde sevilerek söylenmiştir. Aşık Celâlî'nin şiirlerinde hafif laubali olana tesadüf edilmez. Onlarda en coşkun anlarında bile, hırslarına gem vurmasını bilen ihtiraslarını iradesi ile dizginleyen bir sanatkar gayreti görülür.²¹

Şair çevresindeki gençlere bilgiyi, gerçeği, ahlakı öğretmek için onlarla sık sık konuşur, sohbet ederdi. Şairin cemiyeti içindeki kılavuzluk rolünü bilmeyenler sanatçının halk terbiyesi ve ahlakını en kolay ve en tesirli şekilde geliştiren bir sihirbaz olduğunu anlamayanlar, Celâlî'nin bu samimiyetini kötü niyetle tefsir etmişler ve dedikodu yapmışlardır. Buna öfkelenen şair de bu öfkesini şöyle şiirleştirmiştir:

*Kunkefün şehrinde eylesem kasem,
Bilmem hangi gülde, sümbülde dursam,*

²⁰ Güleç, *Bayburtlu Celâlî*, 22.

²¹ Güleç, *Bayburtlu Celâlî*, 22-23.

*Şimdilik cahile yol budur desem,
Derler ki Celâlî bu cambazlıktır.*²²

Celâlî'nin şiirleri coşkun bir sel gibi akar, ruhunun ışığı ile aydınlanan mısralarında aşkın zehirli neşesi sezilir. Ümit etmeyen, teselli beklemeyen, kırık ve yaralı gönlünün davasını manzumelerinde arar. Bütün acılarını koşmalarının kırık satırlarında haykırır. Aşık Celâlî'yi yakından tanımak için şairin bu haykırışlarını duygulu bir sessizlik içinde dinlemek gerekir.²³

Celâlî, ağıt yazma alanında da büyük bir başarı göstermiştir. Aşıklara, gençlere, ölenlere, şehit olanlara, dul kalanlara, vurulanlara ağıt düzer. İlk karısının ölümü dolayısıyla yazdığı ağıt en güzel şiirlerindendir. Bu koşmasının iki dördlüğünü sunalım:

*Elinle ördüğün çöpür ağını
Kâhan eylediğin kelem bağına
Kabal biçtiğimiz sap orağını
Al ulu Tanrı 'ya bergüzâr götür*

.....

*Yetim kalmış idin emzik tavında
Gamla kavrulmuştun gençlik çağında
Bir gül yeşertmedin vuslat halında
Gönül yaraların beraber götür.*²⁴

1.3. TARİKATA İNTİSÂBİ

Celâlî, daha küçük yaşlarda hayatın yükünü omuzlarında taşımaya başlamış, erkenden büyük sorumluluklar yüklenmek zorunda kalmıştır. O bir çobandır ve âşık olması da bir uyku halinde iken ona nasip olmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde şairimizin tarikata intisabı ve hangi tarikatlarla ilişki kurduğu anlatılmaktadır.

Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Celâlî'yi Bektaşî mensubu göstermekle birlikte gençliğinde ulemâ sınıfı tarafından Kızılbaşlıkla itham edildiğini de söylüyor.²⁵

²² Güleç, *Bayburtlu Celâlî*, 22-23.

²³ Güleç, *Bayburtlu Celâlî*, 22-23.

²⁴ Güleç, *Bayburtlu Celâlî*, 23.

²⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri*, (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010),86.

Abdulkaki Gölpınarlı ise onu Alevi- Bektaşî şairleri arasında değerlendirir.²⁶ Fahrettin Saltkan, mahalli araştırmalarına dayanarak bu görüşü reddeder.²⁷ Hikmet Dizdaroğlu da onun kesinlikle Alevî veya Bektaşî olamayacağını belirtir.²⁸ Sadettin Nüzhet ise, Şâh-ı merdândan ve Horasan erenlerinden söz eden şiirlerinden hareketle, onun, bir tarikate, muhtemelen Kadirîliğe mensup bir şair olabileceğini düşünür.²⁹

Araştırmacıları bu konuda yanıltan bir husus, şairin “Baba” lakabıyla anılmasıdır. Celâli ile Sûmmânî’nin birbirlerine Celâli Baba, Sûmmânî Baba şeklinde hitap etmeleri, bu “Baba” kelimesinin tarikat kültüründen ziyade, mahalli bir hürmet ifadesi olarak kullanıldığını göstermektedir. Şair, bir şiirinde bundan rahatsız olduğunu belirtir:

*Bir kuru dâvada olmuşsun sebâ
Geceler subha dek çalarsın hebâ
Şöhreti dillerde Celâli Baba
Bu ad bize bühtan olsa gerektir.*

Halbuki Celâlî’nin Nakşibendîliğe müntesip olduğu uzun zamandan beri bilinmektedir.³⁰ Celâlî’nin Nakşibendi tarikatine intisabı (bağlanması, girmesi) ise şu şekilde olmuştur: Nakşibendi büyüklerinden Muhammed Beşir Erzincani, yanında bir grup dervişi ile birlikte Tahsını’ya gelmiştir. Bunlar arasında, Muhammed Beşir Efendi’den sonra yerine geçen Dede Paşa da bulunmaktadır.³¹ Dede Paşa, Celâlî’nin intisabını şöyle anlatır: “Pir (Muhammed Beşir Efendi), Tahsını’yı teşrife karar verince, birkaç ihvandan ibaret bir kabileyle refakat etmeye başladık. Yolda, ne hikmetse, Pir Efendi’nin atı bir türlü yürümedi... Cins atımı hemen Pir’e takdim ederek, nefsim de yürümemekte ısrar eden ata bindim. Ne hikmetse Pir’in altında yürümeyen bu at, inadı bırakarak onu takibe başladı... Tahsını’da büyük bir alâka ile karşılandık... Çok kimseler el ve himmet aldılar. Bu esnada, Celâli de ziyarete geldi. Mecliste beş dakika kadar sükût hâli hâsıl oldu. Pir Efendi ile Celâlî’nin ikisi de murakabeye vardılar (sessizce

²⁶ Abdulkaki Gölpınarlı , *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, (İstanbul: İnkılab Kitapevi,1992),10.

²⁷ Saadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 945.

²⁸ Hikmet Dizdaroğlu, "*Celâli Ne Alevî Ne Bektaşîdir*", (Ankara:TFA Yayınları,1972), 6297-6299.

²⁹ Ergun, *Türk Şairleri*, 945.

³⁰ Salim Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*, (İstanbul: Dernek Yayınları, 1963) ,61,87.

³¹ Muhammed Beşir Erzincânî ve Dede Paşa (Musa Baştürk) için bk. (Halil Baltacı ve Ömer Aslan, " Erzincan'da Nakşî-Halidî Gelenek" , *Batman Üni. İslami İlimler Fak. Hakemli Dergisi*, 1, sayı 2, (2017):91.).

başları önde gözleri yumuk bir süre beklediler)... Bir müddet sonra Pir: “Celâli, bizden el alsan iyi olur” diye buyurunca, Celâli iftiharla: “Ben el almışam” karşılığını verdi. Sabahleyin, Celâli’nin tepetaklak düşüp hastalandığını işittik ve bir müddet sonra Tahsını’dan ayrıldık. Aradan kırk gün kadar bir müddet geçtikten sonra, Celâli’den bir mektup alan Pir: Dede, haydi Tahsını’ya dönüyoruz buyurdu ve süratle hazırlanıp acele ile köy meydanına ulaştığımızda, Celâli:

*Durun üftâdeler istikbâline
Velayet tahtının sultânı geldi
Dest uzadın lâl-i lebin balına
“Ledünni” ilminin irfânı geldi*

*Habib-i Kibriya ’nındır bu dergâh
Kâsem olsun inan vallahi billâh
Neden münkir olalım Allah Allah
Sultân-ı enbiyâ vârisi geldi*

Diye başlayıp devam eden; göz ve gönül perdelerinin kaldırılması üzerine açıkça görmeye başladığı velayet kemâllerini nazmeden meşhur şiirini irticalen okumuş ve bu büyük mürşide bağlanarak o gün manevî nimetine ulaşmıştır...

Celâli, ani hastalığında, kırk gün yiyip içmeden yatmış, vücûdu eriyip ufalmış, yakınları ümidi keserek cenaze hazırlığına başlamışlar... Kırkıncı günü birdenbire doğrularak: “Beşir Efendi’ den haberiniz var mı? Bana kalem kâğıt getirin” diye iç yakıcı bir mektup yazarak özel olarak Pîr’e göndermiş ve hastalığını şöyle anlatmıştır: Kırk gündür beni azaba tuttular... Yiyip içmeme, konuşma ve hareketime mâni olmalarında ayrı, her gece önüme bir çuval dolusu dane koyarak, “Haydi bunu say” diye zorlarlar, yüz binlerce küçük daneyi sayarken yaptığım bir yanlış üzerine de yeniden “Haydi bunu say” diye karşı konması imkânsız bir azap ve çileyi tekrar edip dururlardı...”

Celâli, Beşir Efendi’nin manen tecellisine kadar bu tarifsiz azabın devam ettiğini belirterek Pir’in eliyle işaret edip “kalk, kalk” demesiyle de hiç rahatsızlık çekmemişim gibi, bu acaib hastalık geldiği şekilde, yine birdenbire zayı’ oluvermiştir...

Dede Paşa, sohbetinin devamında; Hızır Aleyhisselâm’la her gün konuşan bir zatın bile mürşitsiz kemâle kavuşamayacağını ifade eder ve irşad etme salâhiyetinin,

Kur'an, ilim, Hızır, melek veya başka bir vasıtada bulunmadığını, bu yüce vazifenin ancak ve ancak mürşitlerin kârı olduğunu, sadece velayet kemâlî'nin ve veraset şerefının bu işin tek Lokmanı bulunduğunu ifade ile başka türlü konuşanların hepsinin de aldanmış ve yanılmış kimseler olduklarını; zahirde, şeriat ve sünneti ikmal edenlere bir mürşidin manen sahip olup irşâd etme selâhiyetlerini kullanmak suretiyle kemâle ulaştırdıklarını, böylece irşâd olanlara Üveysi denildiğini belirterek istisnasız her hâl ve şartta “Mürşitsiz müşkil hallolmaz...” buyurup Eşrefoğlu Rumi'nin şu beytini okumuştur:

Gör ol şeyhsiz gidenleri

Kimi mülhid kimi dehrî

Olma Cebrî yâ kaderi

Zinhar şeyhe eriş şeyhe

Şeyhi: “Celâlî bir müddet daha yaşasaydı, çok yüksek makamlara ulaşabilirdi”, demiştir”³²

Aşık Celâlî'den bahseden bazı yazılarda onun Bektaşî – Alevi inancına bağlı olduğu ileri sürülür. Bu, şiirleri dikkate alınmadan doğmuş, yanlış bir yakış-tırmadır. Hiçbir şiiri bu iddiaya hak verecek nitelikte değildir. Tam tersine o Rabbine gönülden bağlı Bektaşilikle uzaktan yakından ilgisi bulunmayan bir kişi olduğunu şu dörtlüğünde çok güzel ifade etmektedir:

Aşk ile âh edip kanın dökerim

Kantar ile derd ü belâ çekerim

Sultan Yâveri 'nin harbin öğeri

*Celâlî süt-be-süt Kızılbaş derler.*³³

1.4. VEFATI

Celâlî , yoksulluk ve sıkıntı içinde yaşamış, ağıtlar yakmış, koşmalar, destanlar, övgüler, hicivler, nazireler yazmış binbir güçlük içinde geçirdiği 65 yılını 1915 yılı Temmuz ayında tamamlamış ve köyü Tahsını'da vefat etmiştir. Kabri, Bayburt'tan Tahsını'ya giden yolun kuzeyindedir.³⁴

³² Fehmi Kuyumcu, *Evlîyanın Dilinden*, (Ankara: Nur Yayınları, 1978), 645-647.

³³ Salim Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*, (İstanbul: Dernek Yayınları, 1963), 24.

³⁴ İlhan Yardımcı, *Şen Ol Bayburt -Bayburt Folklorü*, (İstanbul : Bayburt Hasret Yayınları, 1991),88-89.

Doğumundan ölümüne kadar yaşadığı hayatı her ne kadar kendisi için sıkıntılı, yokluk içinde geçse de edebî hayatımıza, şiir sanatının kazanımları açısından unutulmayacak olan bir sanatçı, ozan, aşık, şair olarak görülmektedir. Celâlî'nin vefatıyla ilgili detayları yine kendi koşmalarından öğreniyoruz. Ölüm döşeğinde bile söylediği koşmaları onun edebî ve sanatsal kişiliğini ortaya koymaktadır.

1.5. ŞİİRLERİ

Celâlî'nin hayatı ve şiirlerine dair bilgi veren yazarların birçoğu onun bilinen şekliyle bir Divan'ı olduğunu belirtmesine karşın, böyle bir eserin varlığına rastlanılamamıştır. Celâlî'nin şiir türünün dışında nesir şeklinde herhangi bir yazısı veya eseri olduğuna dair kayıtlı bilgi elde edilememiştir.

Celâlî'nin toplumsal olaylara duyarsız kalmayarak, şiirleriyle tepkilerini ifade etmiştir. Mesela Tortum'a bağlı Hınzorik (Taşoluk) Köyü'nde gerçekleşen ve birçok kişinin ölümüne sebep olan heyelanla ilgili "Tortum Destanı", pek çok evin yıkılması ve insanların ölmesiyle sonuçlanan Erzincan depremine üzüntüsünü ifade ettiği "Erzincan'a Ağıt" manzumeleri bu kabilden şiirleridir.

1.6. MENKİBELERİ

Çalışmamda, Bayburt'lu Celâlî ile ilgili birkaç menkıbeye değinmemiz gerekirse bunlardan en başta geleni hayatının ilk yıllarında çobanlık yaparken gördüğü rüyasıdır. Diğeri, tasavvufi derinliğini ortaya koyan Muhammed Beşir Efendi ile aralarında cereyan eden süreç (bu olaya tasavvufa intisabı kısmında değindiğimiz için tekrara düşmemek adına burada yer vermeyeceğiz), bir diğeri ise; kendisine zulmeden zengin ve kalabalık bir ailenin onun mağduriyeti sebebiyle dağılıp, çeşitli sıkıntı ve belalara düşer olmasıdır.

Gelenekte olduğu gibi Celâlî de, rüyasında bir Hak dostunun elinden bade içerek âşık olmuştur. Rivayete göre, Celâlî, bir gün çobanlık yaparken uyur ve koluna erenler tarafından bilezik takılır. Uyandığında kendinden geçmiş bir hâlde dîvânelik alâmetleri göstererek otlattığı danaları güpegündüz köye getirir. Celâlî'nin bu hâli köylüleri telâşlandırır. Onun aklını oynattığını sanan köylüler, hemen köyün hocasını çağırarak Celâlî'nin derdine çare aramaya koyulurlar. Celâlî, başına gelenleri şöyle açıklar:

*Bir perî aşkından divâne oldum.
Çağladı göz yaşım akıyor hocam
Erenler şâhından bir name aldı
Dilim ezber etmiş okuyor hocam.*

*Pîr destinden nûş eyledim bu âbı
Anda açılmıştı aşkın kitâbı
Yegân yegân sor ki verem cevabı
Bugün gam kervanım kalkıyor hocam.*

*Bir yere cem olmuş kırklar erenler
Bir bakışta arşı kürsü görenler
Devâsız dertlerle derman verenler
Her biri bir derse bakıyor hocam.³⁵*

Celâlî'nin bu sözleri etrafta büyük bir şaşkınlık ve merak uyandırır. Köyün hocası, Celâlî'yi iyice açmak, rüyada daha başka neler gördüğünü öğrenmek ister. Bunun üzerine Celâlî devamla şu mısraları söyler:

*Bir pîr beni Vehbîlere götürdü
Baktım ki dünyâyı aza tutarlar
Halka çevrilmiş diller hû çeker
Sâkiler destile bâde tutarlar*

*Şecer-i Tübâdan sordum güneşi
Misâl tutup gösterdiler güneşi
Nâra benzettiler şitâyı kışı
Cennet teşbihini yaza tutarlar.*

*Gam tasiyle getirdiler şerbeti
Seherde ararlar ehl-i hizmeti
Görse Calâlî'de hâb-ı gafleti*

³⁵Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı, *Aşk Çağlayanı Bayburtlu Celâlî*, (Ankara: Reyhan Yayınları,1998) 2.

*Gün-be-gün ülfetin aza tutarlar.*³⁶

Celâlî, içinde bulunduğu durumu yeterince anlatamamaktadır. Köylüleri onun deli olduğu kanaatini taşımaktadırlar. “Ahmet deli oldu.” diye ona acımaya başlarlar. Bu durumu farkedenden Celâlî ise kalabalığa şöyle seslenir:

*Beni kınamayın Hakk'ı sevenler
Rüzgâr esmeyince dal ırganır mı
Küllü boş değildir aşka düşenler
Katre düşmeyince sel uyanır mı*

*Dil meftun olmazsa âşık yârına
Yanar mı pervane şemin narıma
Hu zâr çekmese Hak didârına
Uyanıp hâbında su dolanır mı*

*Öyle bir Leylâ'ya Mecnun'um Billâh
Okunur isminde harf-i Bismillâh
Tutuştı her yanım hasbeten-li'llâh
Mevlâ'yı zikreden kul kınanır mı?*

*Nice bin âlemin Perverdigârı
Mevlam her kuluna verme bu kârı
Gün-be-gün artıyor bülbülün zarı
Goncasız gülşene gül yamanır mı?*

*Buldu Celâlî'yi Kırklar Yediler
Erkânı öğredip hizmet verdiler
Haşre dek bu çarhı çevir dediler
Sormadım ki buna kol dayanır mı?³⁷*

Artık Celâlî bir Hakk âşığıdır. Her ne kadar söylediği sözlerin anlamı çevredekiler tarafından anlaşılır bulunmasa da o içinden gelen bir coşkunculuk ile sürekli

³⁶ Kurnaz-Tatçı, *Bayburtlu Celâlî*, 3.

³⁷ Kurnaz-Tatçı, *Bayburtlu Celâlî*, 48-49.

şairlerini söylemektedir. Çevrede Celâlî'nin bu hâli, kendisinin uydurma sözlerle “şairlik” satmak istediği dedikodularına sebep olur. O devirde Bayburt'un Yukarı Hayık Köyü'nde halk şairi diye tanınan Mücmeri isimli bir kişi, Celâlî için koşmasında ona “Tahsini Kargası” der. Bunu işiten Celâlî, Mücmeri'yi şöyle cevaplar:

*Kâtip bir nâme yaz dosta yârâna
Uzaktan merhabâ göndermesinler
Bâdeyi içenler gelsin meydâna
Tenhada kaldırıp indirmesinler.*

*Pîr bâdesi değil poşa sakızı
Ben tanırım irşad olan ağzı
Köhlân diye satmasınlar yağzı
Varıp şu âlemi kandırmasınlar*

*Sanmayınız yâ hû pîr bâdesidir
Sürmeli gözlerin hep sevdasıdır
Onların içtiği zap sirkesidir
Beyhûde vücûdu yandırmasınlar*

*Âşıklar okusun eylesin ezber
Bu aşkın yoluna kurmasın senger
Bir gün Celâlî'nin kellesi tenker
Sonra köşelere sındırmasınlar”³⁸*

Celâlî, geçim sıkıntısı çekmektedir. Dayılarından annesinin hakkını ister. Ancak, Kerimoğulları hakkını vermek bir yana, Celâlî'yi köyden çıkarmaya kalkışırlar. Dayılarının bu tutumu Celâlî'yi oldukça yaralar. O da duygularını mısralarına yansıtır. Dayılarını Allah'a şikâyet eder ve bedduada bulunur. Zaten yapacağı fazla bir şey de yoktur.

*İl konmasın meskenime yurduma
Alev almış gam-firâşım ondandır*

³⁸ Kurnaz-Tatçı, *Bayburtlu Celâlî*, 5.

*Hiç yanmasın âvâzıma virdime
Ezel başta zehr ü aşım andadır.*

*Bâdeler yandıran aşk ocağıdır
Bülbül eğlencesi gülşen bağıdır
İflâh etmez Koçkoyan'ı dağıtır
Pervâneli misket taşım ondadır*

*İbret alan gülşenime girmesin
Dest uzatıp gonca femin dermesin
Calâlî dârıma meyil vermesin
Saçmalanmış âh âteşim andadır.³⁹*

Celâlî, Bayburt'un Sünür köyünde medrese tahsilini yaparken, Kerimoğulları şairin ailesine çeşitli hakaretlerde bulunur. Ona nisbet olsun diye cami duvarlarını yıktırırlar. Bu durumdan haberdar olan olan Celâlî, Kerimoğullarını Allah'a şöyle şikâyet eder:

*Hazret-i Mevlâ'dan niyâzım budur
Pervaneler gibi nâre düşesin
Dilerim derdine dermân olmasın
Gece gündüz ah u zare düşesin*

*Taze fidan iken belin bükülsün
Gözlerinden kanlı yaşlar dökülsün
Otuz iki dişin birden dökülsün
Genç yaşında ihtiyâre düşesin*

*Taze fidan iken belin bükülsün
Vücudun kuruyup cânın çekilsin
Tomurcuk güllerin sararıp solsün
Şeydâ bülbül gibi hâre düşesin*

³⁹ Mustafa Tatçı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtilu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*,(Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018),157.

*Ağlattın âhûyu sen dahi gülme
Hayırlı muratla bermurat olma
Ölünce ahirette din iman bulma
Yılanı çok bir mezara düşesin.⁴⁰*

Celâlî, Kerimoğlu Şerif çavuş'un ailesine yaptığı kötülükler, hatta onları köyden çıkarma arzusunu bir türlü unutmaz. Sıkıntılarında kurtulmak, biraz dertleşip görüşmek üzere Bayburt'un Mam köyünden yakın dostu Kel Alioğlu Hacı Mehmet'e misafir olur. Burada köyün ileri gelenleriyle birlikte oturup sohbet ederlerken, bir ara söz Kerimoğulları'nın Celâlî'ye yapmış olduğu kötülöklere gelir. Celâlî, bunun üzerine onları Allah'a havale ettiğini söyledikten sonra, çektiği acıları şu sözlerle dile getirir:

*Kalkdı zevrâkımız aşkın gölünde
Bir yana varması güç oldu gitti
Bî-çâre gönlümüz sahra zölünde
Mecnûn'dan ziyâde puç oldu gitti*

*Aleme yahşi gün bana yamandır
Yıkma dik kasrını bir misli kandır
Merhem bulunmadı hayli zamândır
Sînemde yaralar yüc'oldu gitti*

*Dert ehli derdinden irşad olalı
İhsanı devletten değildir hâli
Celâlî nâ-çârın bir arz-ı hâli
Dergâha varması güç oldu gitti.⁴¹*

Celâlî, hasret gidermek, yurdunu görmek üzere köyüne geldiğinde Kerimoğlu Şerif çavuş'un hakaretlerine maruz kalır. Bunun üzerine sevdiklerinin yüzünü görmeden, onlarla hasret gidermeden, tekrar eğitim gördüğu Sünür Köyüne gelir. Celâlî'nin köyü Tahsini'de iki kalabalık aile bulunmaktadır. Bunlardan biri Kerimoğulları, diğeri de Acemoğulları'dır. Bu iki sülale birbirlerini hiç çekemezler,

⁴⁰ Kurnaz-Tatcı, *Bayburtlu Celâlî Baba*, 59.

⁴¹ Kurnaz-Tatcı, *Bayburtlu Celâlî Baba*, 4.

zaman zaman kavga ederler. Bir gün bu iki sülale kanlı bir kavgaya girerler, köy bir savaş alanı hâline gelir. Kerimoğullarından Şerif Çavuş da dahil olmak üzere altı-yedi kişi ölür. Tahsini köyünden Celâlî'nin en yakın dostu ve aynı zamanda onun şiirlerini besteleyerek söyleyen kişi olan Mahmut, bu kanlı kavgayı duyurmak için Sünür Köyü'nde bulunan Celâlî'nin yanına koşar. Mahmut'u gören Celâlî, daha bir söz söylemesine fırsat vermeden hemen o anda ağzından şunlar dökülür:

*Zulumat elinden pus aldı dağlar
Mahmut bizim yerler kış mıdır şimdi?
Ölen öldü sen haber ver sağlardan
Bilmem hayâl midir düş müdür şimdi?*

*Benlik edüp Nemrut Han'a uyanlar
Firavun Şeddâd'ı geri koyanlar
Uzak yerde kem haberim alanlar
El kına yakmaya borçludur şimdi*

*Celâlî bülbülü bahçe bârını
Susamı sümbülü ayva narını
Medrese mescidin çar duvarını
Yıkıp virân eden hoş mudur şimdi?⁴²*

İki büyük sülalenin arasında meydana gelen kanlı kavganın Celâlî'nin ahı yüzünden çıktığı yolunda rivayetler dolaşmaya başlar. Hatta Celâlî bir gün dostu Mam Köyü'nden Kel Ali oğlu Mehmet'i ziyarete gittiğinde, odada bulunanlar, Tahsini'daki kanlı kavganın Celâlî'nin ahı yüzünden ileri geldiğini söylemeleri yüzünden, Celâlî, bu sözleri doğrularcasına onlara hitaben şöyle der:

*Bana kan kusturdu o kanlı zalim
Yahşi günlerimi yaman eyledi
Süruru sevdada halim perişan
Gör nice kan üzre bir kan eyledi.*

⁴² Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*,(Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 60.

*Arzum ol divan-ı Gaffar'a gitti
Bir yandan Ahmed-i Muhtâr'a gitti
El yerde yüz yerde Settar'a gitti
Bab-ı vilâyette şivan eyledi*

*Bana ettikleri hercayı geçti
Ta, Eyyûb'a gelen belâyı geçti
Aktı didem yâşı deryayı geçti
Lâ-mekân mülkünde liman eyledi*

*Yedi Tamu söner, âhımdır sönmez
Yakar arş-ı kürsü başı boş dönmez
Zevk ü şevk ehlinin sillesi yenmez
Kaf dağı ezmeye havan eyledi*

*Ben mücrimin arz-ı hâli penahım
Divânı devletten buyruldu şâhım
Zincirden boşandı Celâlî ahım
Yıktı Tahsını 'yı vîrân eyledi⁴³*

⁴³ Kurnaz-Tatçı, *Bayburtlu Celâlî Baba*, 42.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BAYBURT'LU CELÂLÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUF

2.1. ŞİİRLERİNİN TASAVVUFÎ TAHLİLİ

Celâlî on dört yaşında çobanlık yaparken, bir kaya dibinde uyuyakalır. Rüyâsında bir pir gelerek bileğine bir bilezik takar ve ona Celâlî mahlasını verir.⁴⁴ Ahmet bundan sonra Celâlî mahlasıyla şiirler söylemeye başlar.

İçine düşen aşk ateşinin etkisiyle yerinde duramayan Ahmet, sığırları vaktinden önce köye getirir. Köy hocası bunun sebebini sorunca, ona bir şiirle cevap verir. Rivayete göre onun söylediği ilk şiir budur.⁴⁵ Şiirde geçen “Pîr destinden nûş eyledim bu âbî” mısraı, onun bâdeli âşıklardan olduğunu düşündürmektedir.⁴⁶

*Bir perî aşkından dîvâne oldum
Çağladı gözyaşım akıyor hocam
Erenler şâhından bir nâme aldım
Dilim ezber etmiş okuyor hocam*

*Pîr destinden nûş eyledim bu âbî
Anda açılmıştı aşkın kitâbı
Yegân yegân sor ki verem cevâbı
Bugün gam kervânım kalkıyor hocam*

*İndim seyreyledim irem düzleri
Kudretinden sürmelenmiş gözleri
Oturmuş bir bölük hûri kızları
İbrişimden halı dokuyor hocam*

⁴⁴ Şinasi Özden, "Gerçek Âşıklardan Celâlî", *Ülkü Dergisi Yeni Seri*, Sayı:62,(1944): 4-5.

⁴⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri*, (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010), 87.

⁴⁶ Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, (Ankara: Akçağ Basım Yayıncılık, 2015), 120-121.

*Bir yere cem' olmuş kırklar erenler
Bir bakışta arşı kürsü görenler
Devasız dertlere derman verenler
Her biri bir derse bakıyor hocam*

*Yakdı Celâli'yi bu aşkın nârı
Sağ başda durmuştu kırkların piri
İçlerinde gördüm Horasan eri
Hü çekende canlar yakıyor hocam⁴⁷*

Celâlî, bir pîrin rüyâda koluna bilezik takması olayını başka bir şiirinde de anlatır:

*Ben bu gece rüyâlara dalmışam
Erenler şâhından dersim almışam
Dağ başında bir bilezik bulmuşam
Göz yaşıyla silem seni bilezik*

*Bir zerren vermem Arabistan'a
Bir zerren vermem çöl Gürcistân'a
Bir zerreni dahi Frengistân'a
Âhir seni söyletirim bilezik*

*Ustaya vermem ki telin gayırsın
Altından üstünden çiçekler dürsün
İnciden mercandan seni doyursun
En son seni söyletirim bilezik⁴⁸*

Celâlî medrese öğrenimi görmüş bir şairdir. Onun “Tahsilsiz bir şair, yavan pilava benzer” sözü bu bakımdan anlamlıdır.⁴⁹

⁴⁷ Mahmut Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celâli Hayatı ve Şiirleri*,(İstanbul:Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları,1963), 14.

⁴⁸ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâli Baba*,(Ankara: Başer Matbaası,1999),146-147.

⁴⁹ Özden, "Gerçek Âşıklardan Celâlî", *Ülkü Dergisi Yeni Seri*,Sayı:62,(1944): 4.

Doğaçlama (irticâlî) şiir söylemekte çok yetenekli olan Celâlî, hiç saz çalmamıştır. Bunda aldığı medrese öğreniminin yanında, bağlandığı Nakşibendî yolunun da etkisi olduğu düşünülebilirse de deyişlerini besteleyip okuyarak şöhretinin yayılmasında önemli rol oynayan arkadaşı Mahmut ile birlikte dolaşması, onun bu konuda bağınaz bir tutum içinde olmadığını düşündürmektedir.⁵⁰ Genç yaşta ölen Mahmut hakkında yazdığı şiirler, Celâlî'nin ona olan sevgisini açıkça gösterir:

*Zulumat elinden pus aldı dağlar
Mahmut bizim yerler kış mıdır şimdi
Ölen öldü sen haber ver sağılardan
Bilmem hayâl midir düş müdür şimdi*

.....
*Celâlî bülbülü bahçe bârını
Susamı sünbülü ayva nârını
Medrese mescidin çâr divârını
Yıkıp vîrân eden hoş mudur şimdi*

*Sönmez Celâlî'nin bu aşk ataşu
Çekilmez bâdesi kaynamaz aşu
Mahmut gelmez elde değildir başu
Benim ile gam yükünü çatan yok⁵¹*

.....
*Gonca fem açmadan bozuldu bâğlar
Bu ne gülşen bu ne bahçe bu ne bâr
Bülbüller çığrışır çeşmi kan ağlar
Bu ne sünbül bu ne lâle bu ne zâr*

*Mahmûd bu gün ustasını değışti
Bizden uğrun uğrun bâdeler içti
Sefînesi hicrân gölüne düştü
Bu ne yağmur bu ne rüzgâr bu ne kar*

⁵⁰ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*,(Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 23.

⁵¹ Emir Kalkan, *Türk Halk Şairleri Antolojisi*,(Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991),45.

*Bana gam yutturdu zâti ezelden
Aşkın ebcedledi çıktı tez elden
Daha ders okumaz nazm-ı gazelden
Bu ne nâmûs bu ne gayret bu ne âr*

*Terk-i vatan etmiş dönmez ebedî
Dost bâğından nâr getirdim yemedi
Bir Allah'a ısmarladık demedi
Bu ne yârân bu ne yoldaş bu ne yâr*

*Sundu Celâlî'ye bir zehr-i âbı
Bizde garîb kaldı aşkın kitâbı
Üç harf beş noktadan gördü hesâbı
Bu ne geliş bu ne gidiş bu ne kâr⁵²*

Celâlî'nin bir divanı olduğu, I. Dünya Savaşı sırasında Bayburt'un Ruslar tarafından işgali üzerine köylülerce Zile'ye götürüldüğü söylenmekteyse de bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁵³ 1916-1918 arasında yaşanan Bayburt'tan göç sebebiyle şiirlerinin çoğu kaybolmuştur. Türk Rus savaşı, Balkan savaşı ve I. Dünya Savaşı'na dair söylediği tahmin edilen şiirlerin de bunlar arasında olduğu düşünülmektedir.⁵⁴

Celâlî'nin şiirlerinden, zengin bir dinî-tasavvufî kültüre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvufî ve beşerî aşkı konu alan şiirlerinde oldukça başarılı olduğu görülür.

Şairin eşi, arkadaşı ve tanıdıklarının ölümü üzerine söylediği ağıtlar, acılı ve duyarlı bir yüreğin feryatlarıdır. Çevresinde meydana gelen deprem, heyelan gibi felaketleri anlattığı destanları da birer belge değerindedir.

Celâlî, mizahî şiirleri ile de dikkat çeker. “Kalos, Batakçı, Yemekler ve Güzeller” konusunda söylemiş olduğu destanlar ölümünden sonra yayılan ve geniş bir çevrede tanınan şiirlerindedir. Ay ile güneşin münazarası şeklinde kaleme aldığı destan

⁵² Mahmut Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celâlî Hayatı ve Şiirleri*,(İstanbul:Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları,1963), 66.

⁵³ Saim Sakaoğlu, *Büyük Türk Klasikleri Bayburtlu Celâlî*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi,1989), 222.

⁵⁴ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*,(İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 945.

ise eski bir geleneğin yeni bir örneği olması bakımından ilgi çekicidir.⁵⁵ İlk hanımını kaybettikten sonra köyünden ayrılan Celâlî, Bayburt, Erzincan ve Elazığ havalisini dolaşmış, Sümmânî, Mücmerî başta olmak üzere pek çok şairle tanışmıştır. Bu seyahatler, onun şairliğinin tekâmülünde etkili olduğu gibi, şöhretinin yayılmasında da rol oynamıştır.

Celâlî hemşehrisi Zihnî (1797-1859)'den sonra Bayburt'un yetiştirdiği en ünlü ve yetenekli şairidir. Zihnî'den etkilenmiş, ona nazireler kaleme almıştır. İrşâdî (1803-1879), Mücmerî gibi Bayburtlu şairlere yazdığı nazireleri de bilinmektedir.⁵⁶

Celâlî'nin Narmanlı meşhur Âşık Sümmanî ile tanışması da onun şairlik gücünü ve şöhretini gösteren önemli bir olaydır. Söylentiye göre, Sümmânî Celâlî'nin şiirlerini duyup beğenmiş, ona bir mektup yazarak altı ay sonra ziyaretine geleceğini söylemiş. 1882 yılında dediği gün Bayburt'a gelmiş. Celâlî de aynı gün onu beklemektedir. İki şair, bir terzi dükkânında karşılaşırlar.⁵⁷ Sümmanî, Celâlî'nin kulağına şu kıt'ayı okur:

*Aşkın kervânını düzüp bezersin
Sokakları adım adım düzersin
Neden böyle miskin miskin gezersin
Gâlibâ sarhoşsun Baba Celâlî*

Celâlî de Sümmânî'ye şöyle karşılık verir:

*Aşkın kervânını düzüp bezettim
Altı ay oldu ki yolun gözetdim
Rüyâmda görmüştüm seni benzetdim
Hakikat sadıksın Baba Sümmânî⁵⁸*

Sümmanî'nin şu manzum mektubu, onun Celâlî ile münasebetinin daha sonra da devam ettiğini göstermektedir:

*Hazret-i Kur'an'ı tilâvet ettik
Hamd olsun yetiştirdi hidâyetimiz
Risâlet burcunun bâbına yettik*

⁵⁵ Yanbeğ, *Bayburtlu Celâlî*, 22.

⁵⁶ Saim Sakaoğlu, *Bayburtlu Zihni*, (Ankara: Ötüken Yayınları, 1888), 64.

⁵⁷ Hikmet Dizdaroğlu, "Celâlî Ne Alevî Ne Bektaşîdir", TFA, Sayı: 274, (1972): 6298.

⁵⁸ Salim Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 78.

Açıldı ol bâbda dirâyetimiz

*Gördüm Mollâ Câmi açıldı eser
İlme müştâk olan gezer mi serser
Mevlâm imâmeti kılsın müyesser
Budur leyl ü nehâr münâcâtımız*

*Üstâdım Hoca'dır himmeti hazır
Muhabbet bahrinde misli lâ-nazir
Fârisî ilminde olmuştur vezir
Himmetiyle açtı zekâvetimiz*

*Hâfız Reşid armağandır adımız
Hurûf-ı imlâdır her küşâdımız
Hudâ memûr etsin bu mezâdımız
Kalmamış gönülde dalâletimiz*

*Hâfız gider isen Bayburt şehrine
İnşallah dalarsın ilmin bahrine
Sümmanî'den selâm "Aşkın nehri"ne
Tapşır Celâlî'ye emânetimiz⁵⁹*

Celâlî çevresindeki birçok şairi etkilemiştir. Bu şairlerin başında Bayburtlu Âşık Hicrânî (1908-1959) ve Müdâmî gelmektedir.⁶⁰ Hicrânî, İrşâdî ile birlikte Celâlî'yi de üstad kabul ettiğini söylemekten çekinmez: Evvel asâletten bildirim hâlim

*Bize bu servinin ummânı derler
Bâğbânım İrşâdî, servim Celâlî
Bize o çiçeğin reyhânı derler⁶¹*

⁵⁹ Salim Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*,(Ankara: Dernek Yayınları,1963), 79.

⁶⁰ Sabri Özcan San, *Aşık Hicrani*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1987), 231.

⁶¹Hamdi Güleç ,*"Bayburtlu Celâlî'nin Sanatı"*,*Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*,23-25 Mayıs 1988,Ank.1994,s.211.

Çırak Hicvî takma adıyla da şiirler yazan Fırat Kızıltuğ'un şu sözleri, Celâlî'nin günümüzde de devam eden şöhretinin bir delilidir:

*Bayburtlu Zihnî'miz Otlakçı demiş
Celâlî Baba'mız Batakçı demiş
Hicânî ustamız Yaltakçı demiş
Cümleyi pişpişle, solla Çanakçı* ⁶²

Rivayete göre, Celâlî'nin söylediği son şiir şudur:

*Nedir bu sevdâlar serde ilâhî
Ben yanarım ağlayanım el oldu
Hicrân döseğinde müşkil hâlim var
Ağlamaktan dîdelerim kan oldu*

*Kavim kardeş yüz çevirdi yanımdan
Daha sormaz oldu ad u şânımdan
O kadar usandım tatlı cânımdan
Her bir günüm bana birer yıl oldu*

*Sâkî son cânından verdi zülâlüm
Kazındı defterim doldu zevâlüm
Gelsin o vefâsız helâllaşalım
Bugün Celâlî'ye gel ha gel oldu* ⁶³

Celâlî, XIX. yüzyıl halk şairimizden, üzerinde önemle durulması gereken bir simasıdır. Hayatını yoksulluk ve geçim kaygısı içinde tamamlayan üzgün ve bezgin şair, yüreğinden kopan feryatları dokunaklı bir dille mısralarına aktarmıştır. Bu güne kadar edebi kişiliğin anlaşılmasına ve incelenmemesine şiirlerinin azlığı bir sebep olarak gösterilebilir. Ancak mevcut dizeleri ile ondaki sanat cevherini görmemiz yeterlidir.

Celâlî, halka yönelmiş, şiirlerini halkın diliyle hatta mahalli yerli ağızla söylemiştir. Bu yüzden bazı şiirlerini anlamak için yaşadığı bölgenin ağızını bilmek

⁶² Fırat Kızıltuğ, *Kitab-ı Yâve*, (İstanbul: 2000),22.

⁶³ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası,1999),175-176.

gerekir. Bazı Şiirlerinde rastlanılan yabancı asıllı kelimeler Medrese öğreniminin bir kalıntısıdır.

Celali, tam bir kalem Şairi sayılmasa da, aruzla Şiir yazması ve divan biçimlerini kullanması medrese öğrenimi görmesi ile açıklanabilir. Aynı yüzyılda yaşamış âşıklarda da bu durumu görüyoruz.

Aşık Celâlî bir tarikata mensup olduğu için Şiirlerinde aşk konusuna az yer vermiştir. Beşeri aşkı işleyen iki koşma vardır. Güzelliğin geçiciliğini aşağıda bir dörtlüğünü vereceğimiz koşmada şöyle dile getirir:

*Güzelliğnen mağrur olma sevdiğim,
Geçer bu güzellik pişman olursun,
Kuşanma sıfat-ı Hak libâsına,
Binbir adlı şâha düşman olursun.*⁶⁴

Dünyanın faniliği ve ölüm Şairin en çok işlediği temalardandır. Celâlî'nin ölüme bakışı bile müspettir, metafizikten uzaktır. Onun ölüm tasavvuru hayata bağlıdır, ölümün izahını halkta yaşayan canlı benzetişlerle ve elle tutulur unsurlarla yapar. Mesela Azrail-i yaman bir at üzerinde, elinde kılınç, müthiş bir yavmacı olarak düşünür. Celâlî, karşısına dikilen Azrail'in portresini şöyle çizer:

*Arap at altında melek donlu yar,
Gene bir kazayı çöllemiş gelir,
Elinde Zülfikar, kabzeler kanlı,
Bağdat-ı Basra'yı çöllemiş gelir.*⁶⁵

Âşık Celâlî, tabiat konusuna da Şiirlerinde yer vermiştir. Şair tabiatla baş başa kalır, onu över ve dağların tasvirini şöyle yapar:

*Karşı yatan ulu dağlar,
Kar tutar, bellerin senin
Yazın kışın belli olmaz,
Kırılısın ellerin senin*

.....

⁶⁴ Salim Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 63.

⁶⁵ Şinasi Özden, "Gerçek Âşıklardan Celâlî", *Ülkü Dergisi Yeni Seri*, Sayı:62,(1944):5.

*Celali der, tuzak kurdun,
Pusularda sindim, durdum,
Yahşi yerden yaman vurdun,
Kırılсын ellerin senin.⁶⁶*

Celali'nin nasihat şiirleri yanında övgü şiirleri de vardır. Övgülerinde yapmacılığa kaçmayan bir samimiyet vardır. Bazen bir köyün güzellerinin övgüsünü yaptığı gibi, kendisine her zaman dost kucağı açan gerçek hamisi köy ağalarının da övgüsünü yapmıştır.

Aşık Celali bütün bunlara rağmen huzursuzluğun şairidir. Çevresinin bütün olaylarından etkilenmiş ve şiirinin meydana gelmesinde bu olaylar rol oynamıştır. Akrabası olan Kerimoğulları'nın ailesine yaptığı baskı ve zulümler, Celali'yi bir huzursuzluk şairi yapmış, böyle bir huzursuzluk ortamında yaşayan şairi beddua ve taşlama yazmaya teşvik etmiştir:

*Bana kan kusturdu o kanlı zâlim,
Yahşi günlerimi yaman eyledi,
Sürûr-ı sevdâda hâlim perîşân,
Gör nice kan üzre bir kan eyledi.⁶⁷*

*Şahin pervâz edip çıktı elimden,
Şöhret Zülfikârı; düştü belimden,
Şat gözümden aksa Fırat dilimden,
Elim elmas kese alıp satan yok.⁶⁸*

Celâlî'nin şiirlerinde geleneğe bağlı kalış, aşık tarzı söyleyiş hakimdir. Şiirlerinde asıl kaynak olan halka yönelmiş, halk arasında yaşayan canlı söyleyişlere yer vermiştir. Şiirlerinde ayrıca divan edebiyatından alınma bazı mecaz ve mazmunlara da yer vermiş ve özellikle “Leyla ve Mecnun” mazmununu çok kullanmıştır:

Mecnûn göz yaşına deryâ dedikçe,

⁶⁶ Müjgân Cunbur, *Başakların Sesi*, (Ankara: Poyraz Reklam Yayınevi, 1968), 58.

⁶⁷ Mahmut Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celâlî Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: BaKüYar.Ce.Yay., 1963), 60.

⁶⁸ Haşlak, *Bayburtlu Celâlî*, 21-22.

*Her Katresi birden Mevlâ dedikçe,
Sevda çöllerinde Leylâ dedikçe,
Arşa direklenmiş aşk ocakları.⁶⁹*

Şiirlerinde inancını duygu ve düşüncelerini daha kuvvetlendirici ve vurucu bir şekilde ortaya koyabilmek için Kur'an'dan alınma ayetlere de yer vermiştir.⁷⁰

2.2. ŞİİRLERİNDE TASAVVUFİ KAVRAMLAR

Celâli'nin el aldığı, tarikata girdiğini daha önce belirtmiştik. Burada Celâli'nin şiirlerinde tasavvufî kavramları ve bunların tahlilini vermeye çalışacağız. Kısaca hatırlayacak olursak:

Nakşibendi şeyhi Muhammed Beşir Erzincani yanında bir grup dervişi ile birlikte Tahsini'ya gelmiştir. Bunlar arasında, Muhammed Beşir Efendi'den sonra yerine geçen Dede Paşa Hazretleri de bulunmaktadır. O, Celâli'nin intisabını şöyle anlatır: "Pir Efendi, Tahsini'yi teşrife karar verince birkaç ihvandan ibaret bir kabileyle refakat etmeye başladık. Tahsini'da büyük bir alâka ile karşılandık... Çok kimseler el ve himmet aldılar. Bu esnada, Celâli de ziyarete geldi. Mecliste beş dakika kadar sükût hâli hâsıl oldu. Pir Efendi ile Celâli'nin ikisi de murakabeye vardılar... Bir müddet sonra Pir:

-Celâli, bizden el alsan iyi olur diye buyurunca, Celâli iftiharla:

-Ben el almışam, karşılığını verdi.

Sabahleyin, Celâli'nin tepetaklak düşüp hastalandığını işittik ve bir müddet sonra Tahsini'den ayrıldık. Aradan kırk gün kadar bir müddet geçtikten sonra, Celâli'den bir mektup alan Pir Efendi: Dede, haydi Tahsini'ya dönüyoruz buyurmuş ve sür'atle hazırlanıp acele ile köy meydanına ulaştığımızda, Celâli göz ve gönül perdelerinin kaldırılması üzerine açıkça görmeye başladığı velayet kemâllerini nazmeden meşhur şiirini irticalen okumuş ve bu büyük mürşide bağlanarak o gün manevî nimetine ulaşmıştır...⁷¹

⁶⁹ Pertev Naili Boratav ve Halil Vedat Fıratlı, *İzahlı Halk Şiiri Anatolijisi*, (Ankara: Tarih Vakfı Yayınları,1943),188.

⁷⁰Hamdi Güleç, "Bayburtlu Celâli'nin Sanatı", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*,(1994),211-215.

⁷¹ Yanbeğ, *Bayburtlu Celâli* , 6117.

Celâli'nin medrese eğitimi alması ve tasavvuf ehli olması , şiirlerinde dini ve tasavvufi kavramları sıklıkla kullanmasına sebep olduğu görülmektedir. Nakşî, Dergâh, Tekke, Harabât, Mürşît, İcâzet, Hicâp, Perde, Zikir, Mâsivâ, Uzlet, Melâmet, Himmet gibi kavramlar eserlerinde çokca yer bulmuş, şiirlerinin bu kavramlarla derinlik kazandığı anlaşılmaktadır. Bu kavramlardan bazıları şunlardır:

2.2.1. Nakşibendî

Nakşibendîlik: Nakış yapmak anlamına gelen kalplerin nakışını ifade eden Farsça iki kelimenin birleşmesiyle oluşmuş bir sözcüktür. Hoca Muhammed Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 1397) kurduğu, gizli zikir esasına dayalı, Allah aşkının kalplere nakşedilmesi amacını gerçekleştirmeye çalışan bir tasavvuf ekolüdür. Günümüzde Anadolu'da Hâlidîyye adıyla varlığını sürdürmektedir.⁷²

Şairin kendisinin de bağlı olduğu Nakşibendîlik bir şiirde, şairin, mürşîdi için söylediği medhiyede geçmektedir.

Celâlî dur selâma gözle râhı
Budur burc-ı felekin şems ü mâhı
Tarîk-i Nakşî' nin pîri penâhı
*Elinde gavislik fermânı geldi*⁷³

“Sultan yâverinin harbin överim.” diyerek, Hz. Ali'yi ve onun cenklerini medheden şair, aynı zamanda Ali aşkıyla âh edip durduğunu, kantar ile dert ve belâlar çektiğini söyler. Buna karşılık kendisi, Şii mezhebinden olmakla, Kızılbaşlıkla itham edilir.

Aşk ile âh edip kanın dökerim
Kantar ile derd ü belâ çekerim
Sultan Yâveri 'nin harbin öğerim
*Celâlî süt-be-süt Kızılbaş derler*⁷⁴

⁷² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 356.

⁷³ Salim Haşlak, *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*, (Ankara: Dernek Yayınları,1963), 87.

⁷⁴ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*,(İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları; 5, 1963), 21.

2.2.2. Dergâh, Tekke, Harâbât

Dergâh Farsça bir kelimedir. Kapı, eşik, kapı yeri, sığımlacak yer, makam, tekke gibi mânâları vardır. Tarikat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmetgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir. Hürmeti arttırmak için şerif sıfatı eklenerek Dergâh-ı Şerîf de denilir.⁷⁵

Tekke, Farsça'da dayanacak yer anlamındadır. Tasavvuf erbabının, oturup kalkmalarına, sülûk çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus yere, tekke denir. Küçük tekkelere“zâviye”, büyüklerine“dergâh”, Mecazi olarak“hârâbât”, “humhâne”,“âteş-gede”, “meyhâne” denir.⁷⁶

Tasavvufta önemli bir yeri olan tekke, şiirlerde farklı isimler altında işlenir. Bunlar dergâh, harâbât, meyhâne, melâmethâne, demhâne, dîvân, yüce kapı, mekteb-i irfân, aşk mektebi şeklinde sıralanabilir. Dergâh mürşidin ve âşıkın mekânıdır. Bu mekândan kimse eli boş çevrilmez. Orada dervişler Hakk'ı zikrederler. Peymâneler döner ve mest olanlar tamâmen zincirinden boşanır. Bu dergâhta dîvâneler Allah Allah dedikçe yer gök titrer.⁷⁷

*Gönülden cûşa gelip Allah Allah dese dergâhta
Zemîn ü âsumânı titretir dîvânemiz vardır⁷⁸*

Vîrâne bir yer olarak adlandırılan meyhâne âşıkâ göre bir saraydır. Orası dine, şeriata aykırı işlerin tutulduğu bir yer değildir. Sofu ve vâiz bu dergâh ehline haksızlık etmektedir. Burası Habîb-i Kibriyânın dergâhıdır.

*Habîb-i Kibriyânındır bu dergâh
Kasem olsun inan vallâhi billâh
Neden münkir olalım Allah Allah
Sultân-ı enbiyâ vârisi geldi⁷⁹*

Bu meyhâne o kadar değerli bir yerdir ki, oradaki bir sarhoş yüz bin sofu, zâhit ve mektepliden üstündür:

⁷⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 124.

⁷⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 486.

⁷⁷ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâli Baba'nın Şiir Dünyası*,(Erzurum: BAKÛTAM Yayınları, 2018), 57.

⁷⁸ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâli Baba*,(Ankara: Başer Matbaası,1999),185-186.

⁷⁹ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 87.

*Seksen bin nesepli bizim mezhepli
Doksan bin Mısırlı Şamlı Halepli
Yüzbin sofı zâhid yüz bin mektepli
Meyhânedede bir sarhoşa tay olmaz⁸⁰*

Harâbât kadehini içen kişi harâb olur. Burası sevilenin dergâhıdır. Celâlî, dergâh ehline de mübtelâdır. Onun gönül kırdığı, dergâh tanımadığı doğru değildir. O, medresede de okumuştur. Onun için önemli olan irfandır. Ancak dönüp dolaşıp geleceği yer dergâhtır.

*Seher vakti mâtem çeksın ağlasın
Kendi neşteriyle bağrın dağlasın
Zevrak salsın yedi bahri zağlasın
Yine bu dergâha gelsin dediler⁸¹*

2.2.3. Mürşid, Pîr

Arapça, doğru yolu gösteren, uyarıcı, irşad eden demektir. Tasavvufî terim olarak, tarikat lideri anlamına da gelir. Mürşid veya mürşid-i kâmil, tasavvufta genellikle “pîr, şeyh” kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Mürşid hekime benzer; hekim nasıl kendisine başvuran hastayı hastalığına ve bünyesinin direncine göre tedavi ederse, mürşid de kendisine başvuran kimseleri, aynı şekilde teşhis ve tedavi eder. Düşmanla savaşan askerin stratejisi kumandan tarafından çizildiği gibi, nefis düşmanı ile uğraşan müridin metodu da mürşid tarafından tespit ve tayin edilir. Pîr ve mürşidler, kendilerine başvuran müridleri, “meşreb”lerine göre “seyahat, sohbet ve halvet” yollarından biriyle irşad ederler. Her pîr, aynı zamanda bir mürşiddir. Gerçek mürşid Hz. Muhammed’dir. Diğer mürşidler, O’nun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Mürşid olan kişinin, Allah’ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani, en azından fena makamına ulaşması şarttır. Her mürşid, irşad makamına ermemiş olabilir. Mürşidin en makbulü, hem “kâmil” (kendi olgun), hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır.⁸²

⁸⁰ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 946.

⁸¹ Mahmut Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celâlî Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları, 1963), 45-46.

⁸² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 350.

Celâlî'nin şiirlerinde pîr, genellikle şeyh manasında kullanılır. O,sâlikin aşk hocasıdır.

Pîr destinden nûş eyledim bu âbi
Anda açılmıştı aşkın kitâbı
Yegân yegân sor ki verem cevabı
*Bugün gam kervanım kalkıyor hocam*⁸³

Bir pîr, Celâlî'nin elinden tutarak, onu dergâhına almıştır. Bir şiirinde şeyhi Muhammed Beşir Efendi olduğunu bildiğimiz bu zâtı Hızır Baba diye nitelemektedir.

Celâlî cemâlin cimidir
Murâdın elifle mimdir
Sorsalar mürşîdin kimdir
*Hızır Baba'dan almışam*⁸⁴

2.2.4. İcâzet

Arapça bir kelimedir. İzin almak anlamına gelir. Şeyhlerin, olgunluk makamlarına ulaşan ve irşad mertebesine yükselenlere, gördükleri terbiye ve irşad kuralları gereği, müridlerin bir mürşid tarafından terbiye ve eğitim verilmesi konusunda verdikleri izin. Bu eğitim sonunda verilen mezuniyet kağıdına da icâzetnâme denir. İcâzet-nâme alanlara, şeyh tarafından merasimle taç giydirilirdi. Bazı tasavvuf okullarında, taç yerine “hırka giydirmek” tabiri kullanılır.⁸⁵

Bir şeyhin, müridleri yetiştirmesi için yetişmiş ve ehliyetini ispatlamış bir müridine izin vermesine icâzet denir.⁸⁶ Celâlî, bir şiirinde hakikat dersinden icâzet aldığını, başka bir şiirinde de “sürûr-ı sevdâ”nın kendisine kanun olduğunu, bundan icâzet aldığını söyler.

Gâh-ı bülbül gibi goncaya meftûn
Gâh-i sahrâlarda Leylî'ye Menûn
Sürûr-ı sevdâdır bizlere kânûn

⁸³ Yanbeğ, *Bayburtlu Celali*, 14.

⁸⁴ Sabri Özcan San, *Aşık Hicrânî*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987), 215.

⁸⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014),231.

⁸⁶ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*,(Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 58.

Böyledir her şeyden icâzetimiz ⁸⁷

.....
Cânân diyârına cân fedâ kıldım
Arz oldu dîvân-ı Gaffâr'a gitti
Hakikat dersinden icâzet aldım
Defterim Ahmed-i Muhtâr'a gitti ⁸⁸

2.2.5. Hicâb, Nikâb

Hicab kelimesi Arapça'da perde, engel demektir, istenen ile isteyen arasına giren engele hicâb denir. İnsanın hicâbla Allah'a yakınlaşması engellenir. Bu o insan için ya nurânî (aydınlık), ya da zulmânî (karanlık) olur. Nurânî olan ruhun nuru iken, zulmânî de, cismin zulmeti (karanlığı) dir. Kalbe yerleşen ve orada hakikatlerin ortaya çıkmasına engel olan görüntülere, maddî izlere de, perde denir. ⁸⁹ Perde (hicâb) bir tasavvufî terim olarak, Hak ile kulu arasındaki engel, âşıkı ma'şukundan ayıran hususlar; nikâb da, sevgilinin kendi irâdesiyle âşıkı ile arasına koyduğu engel anlamlarına gelmektedir. ⁹⁰ Hakk'ın zâtı (Seb'a'l-Mesânî) ile kulu arasında yetmiş bin perde vardır. Bu perdeleri aşip onu seyredenler "keşfi nikâb" olur:

Arş u Kürs ü Levh ü Kalem Cinâni
Yetmiş bin perdedir Seb'a'l-Mesâni
Keşf-i nikâb olur seyreden anı
Kâf u nûn sırrının arası yedi ⁹¹

Basîret gözü perde ile kapalı olana mahcûb veya ehl-i perde denir. Ancak Celâlî bunu perdeleri açan veya halktan gizlenip perdelenen anlamında kullanmıştır. Çünkü, ehl-i perde olan kimsenin Hudâ'dan gayrı kimseye sır vermemesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla perde ile gözleri kapalı olan değil, ancak onları aşan bazı sırlara mazhar olur:

Oldunsa Celâlî bir ehl-i perde
Sır verme Hudâ'dan gayrı bir ferde

⁸⁷ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" , Türk Folklor Araştırmaları, Sayı:261 (Nisan 1971),5934.

⁸⁸ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" , Türk Folklor Araştırmaları, Sayı:261 (Nisan 1971),5934.

⁸⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 387.

⁹⁰ Tatçı-Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî*, 59.

⁹¹ Hikmet Dizdaroğlu , " Bayburtlu Celâlî" , *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı:128,(Mart 1960),2114.

*Min rabbik hitâbı okunan yerde
Er odur o şehri Kandehâr eyler*⁹²

Kişi, Hak ile arasındaki bu perdeleri kaldırmazsa sırları çözemez, Hakk'a eremez.

*Celâli rümûzu bâ'dan arasın
Üç harf ile beş noktadan arasın
Okusun da muammâdan arasın
Perdeyi kaldırsın dildâre sorsun*⁹³

Ayrıca "on iki perde, perde çekmek, nikâb açmak, hicâb çekmek" şeklinde de değişik yerlerde bu konu işlenmiştir.

*"Kâf" u "nûn" kalem ü defter açmadan
Ben Şâh-ı Server'in nûrunda idim
"Ene'l-Hak" noktası levhe düşmeden
On iki perdenin birinde idim*⁹⁴

*Görenler zaptetmiş ol kaşı mihrâb
Hüsniün pertevinden gün çeker hicâb
Kudret çeşmesiyle dönen âsiyâb
Ben teki çokların kan pahasıdır*⁹⁵

2.2.6. Zikir, Vird

Arapça, unutmamanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelimedir. Zikir, ariflerin yaygısı, muhiblerin sağlamca bastığı yer, âşıkların şarabıdır. Zikrin hakikati, zikredilen (Allah) den başkasını unutmaktır. Zikrin belirli bir vakti yoktur. Zikrin insanın varlık alemindeki ihtiyacı kısaca şu şekilde gerçekleşir: Allah'a kul olabilmek

⁹² Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları; 5, 1963),27-28.

⁹³ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 66.

⁹⁴ Mehmet Atay, " Bayburtlu Celâli," *İnan Dergisi*, Sayı: ,III,(Kasım 1945):19-20.

⁹⁵ Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâli" , Sayı:261,(Nisan,1971),s.5934.

için dost olmaya, dost olabilmek için tanımaya, tanıyıp teslim olmak için ise sevmeye ve O'nu her daim anmaya ihtiyacımız vardır.⁹⁶

Tasavvufî bir kavram olarak zikir, Allah'ı büyük bir sevgi ve saygı ile lafzatullah, kelime-i tevhid veya başka isimlerle anmak ve hatırlamak, onu unutmamak ve gaflet halinde olmamak için tarikat ehlinin ve sûfî cemaatlerinin bir yerde toplanıp şeyh veya halifesinin gözetiminde Allah'ın isimlerini belli bir hareket düzeni içinde söylemeleridir. Vird ise, tarikat pîrlerinin tertip ettikleri ve müntesiplerine sistemli olarak her gün okuttukları zikirdir. Zikir, tarikatların "temel esası" kabul edilir.⁹⁷

Şair, Mevlâ'yı zikretmek gerektiğini belirtir ve gece zikrinden bahseder. Hakk'ı zikreden kulun kınanmaması gerektiğini söyler.

*Öyle bir Leylâ'ya Mecnûn'um billâh
İsminde okunur harf-i Bismillâh
Tutuştun her yanım hasbeten-li'llâh
Mevlâ'yı zikreden kul kınanır mı*⁹⁸

Şiirlerde, çekilen zikir olarak daha çok "Hû" geçmektedir. Zikrin halka çevrilerek ve bütün vücudun iştirakiyle yapıldığı belirtilirken, Hû çekmekten dilin damağın kuruduğu ifade edilir.

*Üç yüz altmış altı damar şahlanır
Abdâl olan Hû çeker dolanır
Nev-bahar çağında seller bulanır
Daha nevesteyim durgunum hocam*⁹⁹
*Bir pîr beni vehbîlere götürdü
Baktım ki dünyâyı aza tutarlar
Halka çevrilmiş dilleri hû çeker
Sâkiler destile bâde tutarlar*¹⁰⁰

⁹⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 546.

⁹⁷ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâli Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 68.

⁹⁸ Yanbeğ, *Bayburtlu Celali*, 58.

⁹⁹ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 945.

¹⁰⁰ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 63-64.

Bundan başka “Allah Allah, Hay, ism-i a’zam, doksan dokuz esmâ, vird, ders, imlâ” zikirle ilgili geçen diğer kavramlardır.¹⁰¹ Bir şiirde sofuların aldanıp zikirden geri kaldıkları, zâhidlerin ise imlâyı (zikri) âşikâre okudukları ifade edilmektedir.

*Ay der ki neşterin suçu bendedir
Üçlerin beşlerin vechi bendedir
Beş vakit namâzın üçü bendedir
Zâhidler cehrile okur imlâyı¹⁰²*

2.2.7. Mâsivâ

Hak ile gönlü meşgul olmayan, O’nun nazarının dışında kalan varlıkların durumlarına denir. Allah’ın dışındaki her şey mâsivâdır ve sınırı yoktur, bütün yaratılanları içine alır. Tasavvufta, kulun Allah ile meşgul olmayıp, gönlünü kaplayan Allah’dan başka her şeyin sevgisi, artık onun sevgilisi, hattâ ilâhı olur. Bu yüzden, kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin, hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arzeder.¹⁰³ Mâsivâ, kulun Allah ile arasına koyduğu bir perdedir. Kul bu perdenin ortadan kalkması için gönlündeki ve zihnindeki Allah’tan gayri her şeyi silip atmalıdır. Mal, mülk, servet düşkünlüğü, büyülenme, gösteriş, ...bunlardan bazılarıdır. Hakk’ı isteyen âşık hep figân eyleyip göz yaşı dökmeli ve ondan başka her şeyden el ayak çekmelidir:

*Celâlî dur figân eyle
Gece gündüz şivân eyle
Gözünden kan revân eyle
Elin çek mâsivâsından¹⁰⁴*

2.2.8. Uzlet

Arapça, halktan uzaklaşıp, onlardan ayrı yaşamak anlamında bir kelimedir. Sûfiye başlangıç için halktan uzaklaşmak gerekir. Halktan ayrı yaşamaktan maksadın insanların şerrinden emin olmak değil, kendi şerrinden insanların selamette

¹⁰¹ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018) 69.

¹⁰² Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: Bayburt Kültür Yayınları; 5, 1963), 39-42.

¹⁰³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 320.

¹⁰⁴ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" ,Sayı:263, (Haziran 1971): 6000.

bulunmalarına inanmasıdır ki bu kendini hor ve hakir görmesinin bir sonucudur. Nefsini hor ve hakir gören mütevâzi olur. Tasavvuf büyükleri “dinini selâmete, bedenini ve kalbini rahata erdirmek isteyen, insanlardan ayrılınsın. Zira, bu zaman vahşet zamanıdır, akıllı olan vahdeti uzlette arayandır” der.

Uzlete çekilenlerin üç maksadı vardır: İnsanların şerrinden sakınma, kendi şerrinden başkasına zarar gelmesine mani olma ve ahlâkî yönden Mevlâ ile soh beti tercih etme. İnsanların en yücesi Allah ile sohbeti tercih eden kimsedir. Uzlet ile beraber sûfide dört durum gerçekleşir: Perdenin açılması, rahmetin inmesi, muhabbetin oluşması, dilde doğruluk. Uzleti tam manasıyla yerine getiren kimse, ilâhî vahdaniyet sırrına vâkıf olur. Fakat tasavvuf ehlinin büyük çoğunluğu “insanların, içine karışıp onların ezalarına sabreden kişi, insanlara karışmayıp ezalarına sabretmeyen kişiden daha hayırlıdır” (Tirmizi, İbn Mâce), hadisi şerifini temel alarak, insanların arasına karışmışlardır. Uzlet uygulaması, hayat akışı içerisinde küçük zaman dilimlerinde murakabe, iç muhasebe için yapılır. Ömür boyu uzlet yapan sûfiler parmakla gösterilecek kadar azdır. O da sûfinin içinde bulunduğu kendine özgü hâlden kaynaklanan bir husustur. Genel değildir.¹⁰⁵

Uzlet, nefsten, onun arzu ve isteklerinden, Allah’tan başkasıyla meşgul eden her şeyden kaçmak ve bunları terk etmek demektir. Uzlet, farz ve fazilet olan uzlet olarak ikiye ayrılır. Farz olan uzlet kötülükten ve şerli kimselerden, fazilet olan uzlet ise, faydasız işlerle bunları âdet edinen kimselerden uzak durmaktır.¹⁰⁶ Kısaca, tek başına kalmak, inzivaya çekilmek demek olan uzlet, Celâlî’nin sevdiği bir şeydir. Bir şiirinde uzlet “kûşe-i vahdet” (vahdet köşesi) olarak geçmektedir. O seyyah gibi gezmeyi istemez:

Ben kûşe-i vahdet severim gezdirme seyyah

*Er-rızku ale’llâh*¹⁰⁷

2.2.9. Melâmet

“Kınama, ayıplama, kötüleme, karalama” anlamlarına gelen melâmet, kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektedir. Mâide sûresinin 54. âyetindeki “Kınayanın kınamasından korkmazlar” ifadesi, melâmet ehline İlham

¹⁰⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 505.

¹⁰⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 318.

¹⁰⁷ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası, 1999), 193-94.

kaynağı olmuştur. Allah'ın kanunu öyledir ki, kim halkı Hak yola davet etse, herkes onu kınamaya, kötülemeğe başlar. Peygamberler, veliler ve Hak davetçileri hep kınanmışlardır. Bu yüzden Hak yolda yürüyen Hak erlerinin kınanmayı daima göze almaları ve buna hiç aldırış etmemeleri gerekir. Özellikle âşıklar aşkları uğrunda her türlü kınanmayı, hatta aşağılanmayı göze alırlar.¹⁰⁸ Devamlı nefislerini kınadıkları ve her zaman halk tarafından yerildikleri için bu yolu tutanlara melâmî, melâmetî, melâmet ehli denir.¹⁰⁹ Melâmet hareketini kendilerine düstur edinenler, nefislerinin onlara telkin ettiği her şeyden uzaklaşarak, aksine davranmayı metot edinmişlerdir. Allah'a yaklaşma yolunda ruhlarını yada nefislerini her türlü dünya zevkinden, lezzetinden temizleyerek saflıkta en üst dereceye ulaşmaya çalışırlar, başkalarının kınamalarına aldırmazlar. Bütün şekli unsurları reddeder öze önem verirler.¹¹⁰

Celâlî, açıkça kendisinin melâmet ehli olduğunu söylemektedir. Bu onun alınaya yazılmıştır.

*Kıyâmet haşre dek kurtulmayam ben bu melâmetten
Cünûn ismiyle yâd etmiş o defterhâna yazmışlar¹¹¹*

Melâmet yolunu tutan âşıkın işi zordur. Halk durmadan onu kınar, ta'n eder. Özellikle sûfî ve vâiz, sürekli onunla uğraşmakta, onu ayıplamaktadır. Ancak âşık Celâlî bu ta'n taşlarından melâmethâneye ve peymâneye sığınır.

*Çıkıp kürsîde ol vâiz bizi zemmetmesin her gün
Anın mescidi var ise bizim meyhânemiz vardır¹¹²*

*Biz harâbat ehliyiz kaşânemiz vîrânedir
Sâlik-i pîr-i muganız tekkemiz meyhânedir
Pîrimiz var ârımız yok bu melâmet-hânedede
Ta'n-ı âlemden ne gam gamhârımız peymânedir¹¹³*

¹⁰⁸ Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları,2012), 163.

¹⁰⁹ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018) 62-63.

¹¹⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 327.

¹¹¹ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*,(Ankara: Başer Matbaası,1999),186.

¹¹² Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" , Sayı:265,(Ağustos 1971); 6058.

¹¹³ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*,(Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 80.

2.2.10. Himmet

Arapça, azim, enerji, istek, arzu, meyi, şevk gibi anlamları olan bir kelimedir. Bir olgunluk hali veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesidir. Himmet, Allah'ın icabeti sonucu vuku bulur; tesir Allah'tandır, kul ise duacı olarak vasıta, yoksa kul hiçbir zaman Allah olamaz.¹¹⁴ Himmet, kalbin tamamıyla Allah'la birleşmesi, O'nun dışındaki her şeyden ayrılmasıdır. Allah'ın insanın kalbine yerleştirdiği en kuvvetli şeydir.¹¹⁵ Himmet, ermiş kişilerin maksadı hâsıl eden, iş bitiren ve dilediklerini yerine getiren mânevî gücü şeklinde tanımlanmaktadır.¹¹⁶ Celâlî'nin şiirlerinde himmet bir yerde yardım anlamında kullanılmıştır.

Şat Fırat Ceyhûn'dan ayrılmış âbı

Zümrütten seçilmez asla türâbı

Bütün meh-pâresi hep şeyh ü şâbı

*Gedâya miskîne himmet ederler*¹¹⁷

Tasavvufî anlamda himmet ile inâyet aynı anlamda ve daha çok başka kelimelerle ifade edilmiştir.¹¹⁸ Bunlar Celâlî'nin şiirlerinde “medet, el-aman, imdat, murad” şeklinde yer almıştır. İnâyet Allah'tan, himmet dildârdan (mürşit) talep edilir. Her olur olmazdan yardım istenmez. Zaten onlar âşıkın derdine çare olamazlar.

Nideyim âlemde devleti mâlı

Görünür toyluğum devr ü zamânı

Medet Mevlâ'm medet yanar

*Celâlî Bilen bilsin kınayanlar kınasın*¹¹⁹

Kişi ehl-i hüner; olsa hünerin bir zaman demez

Her olur olmazda destin uzatıp el-aman; demez

¹¹⁴ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 57.

¹¹⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014),217-218.

¹¹⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvufi Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi,2006), 378.

¹¹⁷ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 62.

¹¹⁸ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*,(İstanbul: Bayburt Kültür Yayınları; 5, 1963), 28-29.

¹¹⁹ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*,(Ankara: Başer Matbaası,1999), 152.

*Vîrân bâğında dilbere kemân ebrû; demez
Gedâ vü bayı hoş görüp bu yahşı bu yaman demez.*¹²⁰

2.2.11. Tecellî

Tecellî ,aklın fikir ve mizâc kayıtlarından sıyrılarak mutlak cevherle idrâk ettiği aklî olmayan keşflerendir. Tecellî üç halde olur: Zât'ın tecellîsi mükâşefedir. Zât'ın sıfatlarının tecellîsi nurlar mahallidir. Zât'ın hükmünün tecellîsi ise, içindekilerle beraber ahirettir. Tecellî, söz ve davranışlarda sadıklara benzemek ve sadıkların davranışlarıyla bezenmektir.¹²¹ Celâlî, tecellîyi genellikle kader anlamında kullanmıştır.

*Açılmaz baht-ı siyâhım tecellî bu kader böyle
Kime kim merhabâ dedim o gün anı usandırdım*¹²²

*Halayık cem olup saf saf şu dem durdukta divana
Tecellî bu kader böyle bizi efsane yazmışlar*¹²³

*Gör nice danışır yahşı yamanı
Aman Allah yok mu bunun imânı
Her nerde çalınsa bir sâz kemânı
Bu nasıl tecellî hep savaş derler*¹²⁴

2.2.12. Hâl

Hal kelimesi Arapça olup “durum” demektir. Hâl Allah'ın ihsan ettiği bir durumdur. Herhangi bir çaba ve gayret sarfetmeksizin kalbe gelen şeydir. Hüzün, korku, zevk, şevk, sıkıntı, v.s.gibi. Nefsin sıfatlarının ortaya çıkmasıyla ortadan kalkar. Devam ettiğinde meleke haline gelir ve makam olarak isimlendirilir. İnsanlardan kimileri hal, kimileri makam sahibidirler. Makama erişenler için ilâhî doğuşlar devamlı olarak meydana gelir. Tasavvufta hâl ehli, kâl ehli diye iki gruptan bahsedilir. Kâl ehli; manevî

¹²⁰ Hikmet Dizdaroğlu , " Bayburtlu Celâlî" , Sayı:267,(Ekim 1971):6116.

¹²¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasvufî Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi,2006), 1022-1024.

¹²² Dizdaroğlu," Bayburtlu Celâlî" , Türk Folklor Araştırmaları, Sayı:265,(Ağustos 1971), 6059.

¹²³ Dizdaroğlu," Bayburtlu Celâlî" , Türk Folklor Araştırmaları, Sayı:265,(Ağustos 1971), 6059.

¹²⁴ Yanbeğ, *Bayburtlu Celali* ,21.

hâllere sahip olmayan, işin sadece lafını eden kişiler iken, hâl ehli; gerçeği bulanlar, marifete erenler, bu şekilde birliği (tevhid) yaşayanlardır.

Sûfinin, sohbet, zikir esnasında veya yüksek manevî bir şahsın huzurunda, kendinden geçip cezbeyle gelmesine “hâllenmek” veya “hâle gelmek” denir. “Erenler, kâlimizi, hâle tebdil eyle” atasözü, tasavvufun kabuğunda kalmayıp, hakikatine ermeyi hedef almanın önemine işaret eder.¹²⁵

Hâl, tasavvufta önemli bir yer tutar. Bundan dolayı tasavvufa ilmi hâl de denir. İlm-i kâl ise şeriat anlamında kullanılır.¹²⁶ Celâlî’de “zebânsız imlâ” şeklinde geçmektedir. Bu konu daha çok rumûzlarla işlenmiştir. Hâl ehlini, yine hâl ehli bilir. İnanmayan onu inkâr eder.

*Derdimentler okur arz-ı hâlini
Kâfirîdir kalem tutmaz dalını
Kadeh kulpu tutan bilir hâlini
Katre çekip bir ummâna giderler¹²⁷*

*Ol yedi deryâyı gezdim
Zebânsız imlâyı yazdım
Üç harf bir noktadan sezdim
Lebi mercânım merhabâ¹²⁸*

Kıyl ü kâl, boş laf anlamında kullanılmıştır. Başka bir şiirde üstü kapalı olarak, kuru dava ve hebâ anlamında söz konusu edilmiştir.

*Bu dünyanın vardı kıyl ile kâli
Ankâ bezirganım açmazam malı
Gürgen kavı olmuş sefil Celâlî
Yıldırım demiri çakmak edindi¹²⁹*

.....
Bir kuru dâvâda olmuşsun sebâ

¹²⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 189.

¹²⁶ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 62.

¹²⁷ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: Bayburt Kültür Yayınları; 5, 1963), 63.

¹²⁸ Doğan, *Bayburtlu Celâlî*, 108-109.

¹²⁹ Yanbeğ, *Bayburtlu Celali*, 55.

*Geceler subha dek çalarsın hebâ
Şöhreti dillerde Celâlî Baba
Bu ad bize bühtân olsa gerekdir*¹³⁰

2.2.13. Sır

Sır Arapça bir kelime olup gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, bir şeyin özü, en faziletlisi, gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Sır, nefsin farkına varmadığı, Hakk'ın görünmez kıldığı şeydir. Sır, yoklukla varlık arasındaki gizlilik manasındadır. Ruhlar gibi kalbe emanet edilmiş latîf bir şeydir. Ruhların asılları onların müşahede yeri olmasını gerektirir. Sonuç olarak ruhlar muhabbetin, kabler marifetin, sır da müşahedenin mahallidir. Sır olmaksızın nefis, iş yapmaktan aciz kalır. Nefs ile birlikte, sırrın yardımı olmazsa, bir fayda elde edilmez.

Sır, ruhtan daha latif, ruh da kalbden daha yücedir. Sır lafzı, hallerle alakalı olarak, kul ile Hakk arasında gizli ve saklı olan şey için kullanılır. Tarikat sırrını, sisteme yabancı kişilere söylememek gerekir, zira tasavvuf terminolojisine vakıf olmadığı için, yanlış anlar. İşte bu tür sırrların saklanması konusunda, “Sırrını sırredene aşkolsun, faş eden yuf olsun “ denmektedir.¹³¹

Sırrın değişik anlamları vardır. Bunlardan biri, gönül ehlinde ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilerdir. Celâlî’de daha çok “kâf u nûn” (Allah’ın kün emri, yaratılış) sırrı olarak geçmektedir. Bu arada Âdem’in yaratılışındaki sırdan da bahsedilir.

*Rûhlar aşk meyinden bâde süzende
Halk-ı âlem alayların düzende
Kimi “illâ” kimi “lâ” da gezende
Hazret-i Âdem’in sırrında idim*¹³²

Şairi dünyaya getiren, Hakk’ın “kün” sırrıdır. Bu sır bir bağa benzetilir, âşık da o bağın bülbülüdür:

Kâf nûn sırrından bir bağ bezenmiş

¹³⁰ Sabri Özcan San, *Âşık Hicrânî*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1987), 235.

¹³¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 436.

¹³² Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*,(İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları; 5, 1963), 48.

*O bağda gülün şeydâsıyım ben
Yed-i kudret kalemiyle donanmış
Reng-i ruhsârının ihdâsıyım ben*¹³³

Bundan başka “lentebûr” ve “fetehnâ” sırrından bahsedilmektedir. Bu sırlara Allah’ın yardımı ile mazhar olunur.

*Boş gitme kûyuna kerem kıl sabâ
“Lentebur” sırrından bir bâde götür
Câmi üftâdeler la’l-i lebinden
Doldur hezâr hezâr ziyâde götür*¹³⁴

*Gelin allâme-i asrın toyuna
Arza durduk bugün dîvânımız var
Harîr atlâs hülle; biçin boyuna
“Fetahnâ” sırrını duyanımız var*¹³⁵

“Ene’l-Hak” sırrı yine işlenen konular arasındadır. Âşık, bu sırrı mürşitten almıştır.

*“Ene’l-Hak” sırrını aldım mürşitten
“Nahnu kasemnâ”dan hem mücellîden
Deryâ-yı ummândan bahr-i muhitten
İmtihân olmağa iddiâm vardır*¹³⁶

Bir şiirde miskinın kalbi “sırr-ı Yezdân iklîmi” olarak anılır ve “sırr-ı Sübhân”ın orada olduğu zikredilir.

*Atma miskin kalbine taş anda bir hân eyleşir
Sırr-ı Yezdân iklîmidir şâh u sultân eyleşir
Kıblegâh beyt-i binâdır yıkma vîrân eyleme*

¹³³ Yanbeğ, *Bayburtlı Celali*, 44.

¹³⁴ Salim Haşlak, *Bayburtlı Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 82.

¹³⁵ Haşlak, *Bayburtlı Celali*, 22-23.

¹³⁶ Haşlak, *Bayburtlı Celali*, 25.

*Hem nazargâh-ı Hudâ'dır günde mihmân eyleşir*¹³⁷

Sırta vâkıf olan âşıkların sırlarını saklamaları, ser verip sır vermemeleri gerekir. Sır ya ehline verilir, ya Hudâ'ya açılır, ya da kendine saklanır. Sırrı yad ellere vermenin bir yerde haram olduğu zikredilir. Âşık eğer sırrını bir gül gibi saklarsa velâyet tahtına sultân olur.

*Oldunsa Celâlî bir ehl-i perde
Sır verme Hudâ'dan gayrı bir ferde
"Min rabbik" hitâbı okunan yerde
Er odur o şehri Kandehâr eyler*¹³⁸

*Nâme sakın yahşî yaman danışma
Hasret söyle Celâlî'den karışma
Ne fermân çıkarsa al getir açma
Sır verme yadlara harâmdır nâme*¹³⁹

.....
*Çeşmin yaşın dök dâmene sel gibi
Baş bırak da eğil şâha kul gibi
Celâlî sırrını sakla gül gibi
Velâyet tahtına sultân olursun*¹⁴⁰

Sır ile ilgili olarak ayrıca "muammâ, rumûz, güzellerin sırrı, ketm-i adem" gibi ifadeler de kullanılmaktadır.

*"Nefahtü min rûhi" dediği demde
Hüsniün pertevini gördüm Âdem'de
Celâlî kalmıştı ketm-i ademde
El etti getirdi dünyâya zülfün*¹⁴¹

¹³⁷ Yanbeğ, *Bayburtlu Celali*, 29.

¹³⁸ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları; 5, 1963), 27-28.

¹³⁹ Yanbeğ, *Bayburtlu Celali*, 48-49.

¹⁴⁰ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası, 1999), 155-56.

¹⁴¹ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası, 1999), 156.

*Celâlî rümûzu bâ'dan arasın
Üç harf ile beş noktadan arasın
Okusun da muammâdan arasın
Perdeyi kaldırsın dildâre sorsun*¹⁴²

2.2.14. Dem

Dem Farsça'da "soluk veya zaman" manasınadır. Tasavvufta, sûfinin geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunduğu ânı yaşaması esastır. Bu hâli elde etmiş kişi, ibnu'l-Vakt adıyla anılır ve sürekli Allah'la beraberdir yani "ihsan" derecesine ulaşmıştır. Yine sûfilerde zaman, geçmiş ve gelecek arasında zihni karşılaştırmadan ortaya çıkan soyut ve akli bir kavramdır. Nitekim, mekân da, kevn (oluş)'e uyar. Bir şey varlıkta ortaya çıkmadıkça, en, boy, yükseklik gibi mekanı belirleyen alanda bulunmaz. Zamanın gerçeği, sürekli yaşamakta olduğumuz "an"dır. Ân'ların sürekliliği ile, zaman kavramı meydana gelir. Bu bakımdan akıp giden bu ân'a, "ân-ı dâim" denir.

Bütün varlıklar, kâinat, her an gayben ayn'a, ayn'dan gaybe gitmektedir. Yaratılış bu yüzden daimidir. Ve bir an önceki âlem, bir sonraki âlemin aynısı değildir. Sûfi, her ân ne âlemde ise, ona göre, o anda gerçekleşen âlem odur. Suretler geçer, hakikatler bakî kalır. Bu inanç sülhlerce "dem bu dem, saat bu saat"sözyle belirtilir. Allah'ın yaratma sıfatıyla varlık alemi her dem yeni bir yaratılışla an'ı yaşamaktadır ta ki, O'nun vâddettiği an gelene kadar.¹⁴³

Zaman anlamına dem, geçmişle geleceğin sınırındır. Allah ile vardır ve zâtıyla devam edecektir. Evveli ve sonu yoktur. O şimdiki zamandır, süreklilik gösterir. Âlem şimdiki zamanın hükmünde devam eder. Allah'ın âlemdeki hükmü de zamanın hükmü içerisinde devam eder. Geçmiş de gelecek de hep şimdiki zaman hükmündedir.

Dem, Hakk'ın feyzi demek olan Rahmânî nefestir, tecellînin zuhur etti- ği ândır. Celâlî'nin şiiirlerinde "dem çekmek, dem vakti, dem-i devrân, seher demi" şeklinde geçmektedir. Dem vakti âşıkların kendinden geçtiği, mestâneliğin zirveye ulaştığı vakittir. Dem çeken ârifler bir nazarda arş ü kürsü gezerler. Belki de bazı sırlar bu dem anında âşıka zuhur eder.

¹⁴² Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 66.

¹⁴³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 122.

*Yine dem vaktidir sâkî mey doldur
Bize muammâyı bulsun dediler
Gezerim arş u kürsü arz u semâyı
Mecnûn 'a Leylâ 'yı bulsun dediler*¹⁴⁴

*Celâlî bir nazarda arş u kürsi arz u eflâki
Hemîşe dem çekip gezen irfânemiz vardır*¹⁴⁵

*Bülbülüm arzum var gonca fem;inde
Feryâdım artıyor seher deminde
Ben teki âşıkın âhı; zeminde
Ne durmuş ne durur ne dursa gerek*¹⁴⁶

*Hep açıldı meyhâneler
Dem çekmede mestâneler
Elvân elvân peymâneler
Doldu taşı İlbeğ İlbeğ*¹⁴⁷

*Elestü bezminde künh-i zâtında
Pür-nûr cemâline vurgunum hocam
Bu dünyâ fânidir zerri ülfette
Dem-i devrânına vurgunum hocam*¹⁴⁸

*Dedim dest uzatma hûblar bâğına
Tahammül yeter mi müjgân dağına
Nevâdan dem çekip aşk ocağına
Girmeyen âh çeker giren âh çeker*¹⁴⁹

¹⁴⁴ Mehmet Atay , " Bayburtlu Celâlî," *İnan Dergisi*, Sayı:III, (Eylül 1945): 20-21.

¹⁴⁵ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*,(Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 80.

¹⁴⁶ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 945.

¹⁴⁷ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası,1999), 109.

¹⁴⁸ Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, 145-46.

¹⁴⁹ Hikmet Dizdaroğlu , " Bayburtlu Celâlî" Sayı:261,(Nisan 1971): 5933.

*Haber ver sâki bismillâh bugün demhânemiz vardır
Gelen üftâdeye her dem dolu peymânemiz vardır*

.....
*Celâlî bir nazarda arş ü kürsî arz u eflâki
Hemîşe dem çekip yer yer gezen irfânemiz vardır ¹⁵⁰*

2.2.15. Aşk

Arapça'daki "ışk" kelimesinden türeyip "şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması" gibi manalara gelen aşk kelimesinin sözlük anlamı, aynı kökten türetilen ve "sarmaşık" manasına gelen "aşeka" ile yakından ilgilidir. Tıpkı sarmaşığın, kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazen de kurutması gibi, aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir. Ayrıca hem tatlı, hem ekşi olan bir çeşit meyveye de uşuk adı verilir. Bu da aşkın acı ve tatlı yönlerine işaret olarak algılanabilir.

İslamî literatürde aşk, ilahî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış ve ilahî aşka genellikle "hakiki aşk", beşerî aşka da "mecazî" veya "uzrî aşk" denilmiştir. İlahî aşk geniş ölçüde tasavvufta, kısmen de İslâm felsefesinde işlenmiştir.¹⁵¹ Celâlî'nin şiirlerinde de en çok işlenen konulardan biri aşktır. Şair herşeyden önce bir Hak âşıkıdır. Onu dünyaya getiren aşktır. Onun aşkı ezeldir, ezelden takdir olunmuştur. Aşk ölümsüzdür.

*Celâlî derler divâne
Aşk ile geldim cihâna
Bin bir isimli Sübhân'a
Hû çekmenin borçlusuyam ¹⁵²*

*Hocam beni yaz mektebe ver aşk ile hem-râh
Tâlib-i dergâh ¹⁵³*

¹⁵⁰ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 80.

¹⁵¹ Kadir Özköse, *Tasvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 172.

¹⁵² Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 72

¹⁵³ Hikmet Dizdaroğlu, "Bayburtlu Celâlî", Sayı:267, (Ekim 1971): 6117.

*Anı bilmez mi kim aşk-ı ezeldir
Çeken âşık-ı şeydâyı o yâre*¹⁵⁴

Aşk, genellikle yakıcılığı ve âşıkı düşürdüğü türlü haller sebebiyle konu edilmiştir. Aşk ateşiyle ilgili olarak Halil peygamberin ateşe atılışından bahsedilir. Aşk, âşıkın benzini sarartmıştır. Onun belini bükmüştür. O, âşıkta kantar ile dert ve belâ çektirir, gözlerden kanlı yaşlar akıtır. Mevlâ aşkı insanı deli eder. Onun aşk denizi bir coştumu onu bir daha zaptetmek mümkün değildir.¹⁵⁵

*Bir perî aşkından dîvâne oldum
Çağladı gözyaşım akıyor hocam
Erenler şâhından bir nâme aldım
Dilim ezber etmiş okuyor hocam*¹⁵⁶

*Aşk ile sararıp saht olan âşık
Ma'şûkun hâlinden yanmamış bilmez
Maksudu Leylâ mı yoksa Mevlâ mı
Nûş edüp cür'asın kanmamış bilmez*¹⁵⁷

*Aşk ucundan nâra yanan Halil'dir
Bin bir elif zülfü zâra delîldir
Serfirâz'ı Gülfidân'ı melûldür
Hani ayva nârı Hamdi bülbülün*¹⁵⁸

*Cânân illerinden haber mi aldın
Âh-ı hasretinle ciğerim deldin
Mevlâ'nın aşkından deli mi oldun
Bülbül seherlerde niçin ötersin*

¹⁵⁴ Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" Sayı:138, (Ocak 1961): 2301.

¹⁵⁵ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*,(Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 69.

¹⁵⁶ Şinasi Özden, "Gerçek Âşıklardan Celâlî",*Ülkü Dergisi Yeni Seri*,Sayı:62,(1944): 4.

¹⁵⁷ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*,(İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları; 5, 1963),21.

¹⁵⁸ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*,(Ankara: Başer Matbaası,1999), 156-57.

*Garip gecelerde feryâd edersin*¹⁵⁹

*Bahrim aşka geldi tuttu dünyayı
Zincir mi zapt eder azim deryâyı
Kurma kenârına köşkü sarayı
Katresi döndürür ummana seni*¹⁶⁰

Aşkın yeri gönüldür. Gönül âşık olmazsa sevgiliye varılmaz. Aşk sevgiliye ulaşmanın yoludur. Ona vardığında zaten dertler biter.

*Dil meftûn olmazsa âşık yârine
Yanar mı pervâne şem'in nârına
Âh u zâr çekmese Hak dîdârına
Uyanıp hâbından su dolanır mı*¹⁶¹

Celâlî bir şiirinde Allah aşkıyla Muhammed aşkını beraber ele almıştır:

*Lâmelif dersinde aşk ocağında
Ben elif dedikçe dilim döndü mim
Yedi kalem çalmış kudret bağında
Kalemi “mim” imlâsı “mim” pendî “mim”*¹⁶²

2.2.16. Hayret

Tefekkür ve huzur esnasında âriflerin kalplerine gelen, onları düşünmekten alıkoyan bir aydınlanmadır. Vâsîtî şöyle der: “Hayret, hayreti terkten meydana gelen sükûndan daha değerlidir. “Hayret iki türlüdür: Günah işleme korkusunun şiddetinden kaynaklanan hayret ve kalblere açılan tâzim duygusundan meydana gelen hayret.”¹⁶³

Hayrette kalmak ise; makâm-ı müşâhedede şaşırarak, fenâ sarhoşluğu demektir. Celâlî, vâkıf-ı esrâr ve hayrette kalan biçaredir.

*“Yevme yenfeu”nun yamandır dalı
Bilirsin benliğin nice olur hali*

¹⁵⁹ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*,(Ankara: Başer Matbaası,1999), 180.

¹⁶⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri*, (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010), 88.

¹⁶¹ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" Sayı:261,Nisan 1971,s.5933.

¹⁶² Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" Sayı:261,Nisan 1971,s.5933.

¹⁶³ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasvufî Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi,2006), 362-363.

*Ayaklar altında zerre misali
Dört yana baktıkça hayrân olursun*¹⁶⁴

.....
*Celâlî hayrette kalan bî-çâre
Vâkıf-ı esrâr olan demez ağyâre
Sen de mi müştaksın cemâl-i yâre
Bülbül seherlerde niçin ağlarsın
Garip gecelerde feryâd edersin*¹⁶⁵

2.2.17. Fenâ

Arapça, "Yok olmak, hiç olmak, silinmek" anlamlarına gelen fenâ, adem ve ene'l-hak gibi kavramlar nesnelere, Allah'ın dışındaki bütün varlıkların sûfînin gözünde silinmesi ve kulun kendi fiillerini görmemesidir.

Fenâ, kulun benliğinin kaybolmasıyla tevhîdin en ulvî derecesidir. Kul, Allah düşüncesinde o derece yoğunlaşır ki benlik bilincini de yitirir. Yokluk halinde kulun düşünceleri ve davranışları ahlâkî açıdan güzelleşir. Allah'ı düşünme, zikretme esnasında görülen bu güzellik, fiillere de ahlâkî düzelme olarak yansır.¹⁶⁶

Yok olmak anlamına gelen fenâ, Celâlî'nin şiirlerinde "nâr-ı fânî" şeklinde geçmektedir. Ayrıca dünyanın fânî olduğu zikredilmektedir.

*Elestü bezminde künh-i zâtında
Pür-nûr cemâline vurgunum hocam
Bu dünyâ fânîdir zerri ülfette
Dem-i devrânına vurgunum hocam*¹⁶⁷

*Hakikat bülbülü şâh-ı hilâfet
Hamdülillâh nâr-ı fânî değildir
Doksan bin kelime yüz bin hurûfât
Bin bir nokta hiç bir yanı değildir*¹⁶⁸

¹⁶⁴ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 63.

¹⁶⁵ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 69.

¹⁶⁶ Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 166.

¹⁶⁷ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 63-64.

¹⁶⁸ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası, 1999), 170-71.

Fenâ kavramı gibi Adem de varlığın zıddı olup yokluk manasına gelir. Tasavvufta Hak'tan başka herşey anlamındadır. Vahdet-i vücud düşüncesinde yokluğa (adem) bir tür varlık affolunur. Tasavvufî açıdan Hak'dan başka, yok olanın var zannedildiği mevcudat hakikatta yoktur. Varlık ve yokluk, bir şeyin zâtını isbat veya yok saymaktan ibarettir. Adem kelimesi aynı zamanda “fena” manasına da kullanılmıştır. Tasavvufî bir terim olarak Allah'tan başka her şey mâsivâ anlamındadır. Gerçekte var olan Hak, yokluk aynasında tecelli eder.

Varlık ile işim bitmez.

Gönülden gümanım (şüphem) gitmez.

Kulağım çok söz işitmez

*Ademden gayrisini bilmem*¹⁶⁹

Sûfilerin dilinden adem (yokluk), güzel sıfatların elde edilebilmesi için kötü âlet ve rezil sıfatların yok olmasıdır. Kötü sıfatları ortaya çıkaran iç güçlerin tamamen ortadan kalkmasıdır, bu güçler ortadan kalkmazsa yokluk hâli gerçekleşmez.¹⁷⁰

Adem, Celâlî ‘de; lâ- mekân mülkü ve lâ- mekân şehri şeklinde geçmektedir. Şair kendi benliğini yok etmiş, yokluk ülkesinde (mutlak var olan Hak'ta) karar kılmıştır:

Aktı dîdem yaşı deryâyı geçti

*Lâ-mekân mülkünde limân eyledi*¹⁷¹

Dağistan'da anka tüccâr malıyım

*Lâ-mekân şehrinin çuhasıyım ben*¹⁷²

Adem şeklinde kullanılan kelime ile insanın yaratılmazdan evvelki ânına işaret edilir.

Rûhlar aşk meyinden bâde süzende

Halk-ı âlem alayların düzende

Kimi “illâ” kimi “lâ”da gezende

¹⁶⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 31.

¹⁷⁰ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi,2006), 1220.

¹⁷¹ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı* (İstanbul:Bayburt Kültür Yayınları;5,1963), 60.

¹⁷² Şinasi Özden, "Gerçek Aşıklardan Celâlî", *Ülkü Dergisi Yeni Seri*, Sayı:62,(1944): 5.

*Hazret-i Âdem'in sırrında idim*¹⁷³

Ene'l-Hak ise "Ben Hakk'ım" anlamında bir ifade olup Hallâc-ı Mansur tarafından söylenmiştir.¹⁷⁴ Tasavvufî sarhoşluk (cezbe) halinde iken Allah ile yakınlığını ifade etmek için Mansur'un dilinden dökülen bu söz; "Ben ben değilim, O'yum", "Ben Hak'layım, O'nunla bir oldum" anlamında kullanılmışsa da, zamanında yaşadığı insanlar tarafından anlaşılamamış, zahire göre değerlendirilip küfre girmekle suçlanmıştır. Oysa ki söyleyen Mansur, söyleten Hak idi.

"Ene'l-Hak" sözünün sahibi Mansûr'a Celâlî bir şiirde "o yâr" diye hitap eder. Şair kendisini, "ene'l-Hak" söylemekle Hallâc Mansûr'a benzetir.

*Kâtip bir nâme yaz o bî-vefâya
Bülbülün hâlini gülzâre sorsun
Nûş etsin şebnemîn "Kâlû belâ"dan
"Enelhak" sırrını o yâre sorsun*¹⁷⁵

*Gel ey zâhid suâl etme özüm mestûr muyum bilmem
Ene'l-Hak söylerim ammâ bu dem Mansûr muyum bilmem*¹⁷⁶

Bundan başka Mansur'un adı geçmeden "ene'l-Hak" sözünden bahsedilir. Aşk ile bu sözü söylemek haktır, çünkü aşk ebedîdir.

*Aşk ile ene'l-Hak der kişi her dem haktır
Aşk ki zevâl yoktur*¹⁷⁷

*"Kâf" u "nûn" kalem ü defter açmadan
Ben Şâh-ı Server'in nûrunda idim
"Ene'l-Hak" noktası levhe düşmeden
On iki perdenin birinde idim*¹⁷⁸

¹⁷³ Mehmet Atay, " Bayburtlu Celâlî," *İnan Dergisi*, Sayı: III, (Kasım 1945): 19-20.

¹⁷⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve deyimleri sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014),147.

¹⁷⁵ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*,(Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 66.

¹⁷⁶ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" ,Sayı:265, (Ağustos 1971): 6058-59.

¹⁷⁷ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası,1999), 193-94.

¹⁷⁸ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı* (İstanbul:Bayburt Kültür Yayınları;5,1963),48.

“Ene’l-Hak” sırrını aldım mürşitten
“Nahnu kasemnâ”dan hem mücelliden
Deryâ-yı ummândan bahr-i muhitten
İmtihân olmağa iddiâm vardır¹⁷⁹

2.2.18. Velâyet

Velâyet kelimesi Arapça’da birine yaklaşıma, yakınlık, akrabalık, yardım manasına gelir. Allah’ın velî olarak seçtiği kişide ilham yoluyla ortaya çıkan sözüdür. Bu da Allah’tan Hak lisanına göre gelir, ilâhî bir sıfattır, kul için bir ahlaktır.

Velâyet, kul ile rabbi arasında hususî durumun adıdır. Hakk’ın kulunu sevmesi, onu dost edinmesi, varlık alemine isimleriyle tecelli etmesidir. Bu tecelli, hal, ilim, zevk vs. gibi şekillerde olabilir. Velayetin zirvesi, kulun halkın, zamanın şartlarına göre işlerini idare etmek üzere, Hakk’dan halka dönüşün olmasıdır.¹⁸⁰

Velayet, kulun Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle, O’nun farz ve vacip derecesindeki emirlerini eda etmek için gayret göstermekle birlikte, Kur’an’ın zikir ve tefekkür konusundaki emirlerine sarılarak, ayakta, oturarak ve yanları üzre yattıklarında bile zikir ve fikir uyanıklığına ermiş bütün ibadetlerinde “ihсан” denilen Allah’ı görüyormuşçasına kulluk şuuruna ulaşmış kişilerin halidir.¹⁸¹

Velîlik hâli, mertebesi, dostluk anlamına gelen velâyet, Celâlî’de “velâyet tahtı” ifadesi içinde yer alır. Âşıkın, sırrını sakladığı zaman bu tahta sultan olacağı ifade edilir.

Durun üftâdeler istikbâline
Velâyet tahtının sultânı geldi
Dest uzadın lâl-i lebin balına
“Ledünnî” ilminin irfânı geldi¹⁸²

2.2.19. Abdal , Derviş, Erenler

Tasavvufta Allah dostları arasında, insanların işlerinde tasarruf için mânevi müsaade verilmiş kişilerdir. Abdâl, yedi kişi olup, her biri vehm ve hayalden kurtulmuş fazîlet, kemâl, istikâmet, itidal ehlidir. Zâhirî ve bâtinî amelleri vardır. Bunlar: Susmak

¹⁷⁹ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 25.

¹⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 522.

¹⁸¹ Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları,2012), 339.

¹⁸² Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*,(Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 87.

(Allah'ı zikrin dışında konuşmamak), kalbin bütün ayrıntı ve haberlerden uzak kalması, uykusuzluk, açlık ve uzlettir.¹⁸³

Celâlî bir dervîştir ve kendisini “dervîşan irisi “olarak niteler. Ona göre, gerçek dervîş kimseden yardım gözetmemeli, herkese el uzatmamalıdır.

Celâlî sen özün öğme bezetme

Gayri kesten sakın yardım gözetme

Doğru dervîş isen keşkül uzatma

*Hergiz elin hoşafından pay olmaz*¹⁸⁴

Celâlî “abdâl”ı, gezerek hû çeken dervîş manasında kullanmıştır. Kendisi de bu anlamda bir abdâldır.

Üç yüz altmış altıdamar şahlanın

Abdâl olan hû çekerek dolanın

Nev-bahar çağında seller bulanır

*Daha nevesteyim durgunum hocam*¹⁸⁵

Er ve erenler, Celâlî'nin şiirlerinde fazlaca işlenmiştir. Allah'ın sevgi ve muhabbetine ulaşan kişi için kullanılan bir kavramdır. Erenler, Allah'a yakınlaşmış, velilik derecesine yükselmiş olanlar demek olup, tasavvuf yolunda olanlara halk arasında verilen addır.¹⁸⁶

Şaire göre bütün erenler onun hocasıdır. O, erenlerin şâhından ders almış, onun elinden bâde içmiş, irşâd olmuştur. Erler, muhabbet elinden dem çekerler. Gerçek er, bulunduğu şehri Kandeher eyler. Baktığında arşı kürsü görür. Onlar dertlerin devâsıdır.

Bir yere cem' olmuş kırklar erenler

Bir bakışta arşı kürsü görenler

Devâsız dertlere dermân verenler

*Her biri bir derse bakıyor hocam*¹⁸⁷

¹⁸³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 12-13.

¹⁸⁴ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 946.

¹⁸⁵ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 63-64.

¹⁸⁶ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 55.

¹⁸⁷ Şinasi Özden, "Gerçek Âşıklardan Celâlî", *Ülkü Dergisi Yeni Seri*, Sayı: 62, (1944): 4.

Horasan erleri “kırklar” arasında zikredilir. Onlar, her hû çektiğinde âşıkların canlarını yakarlar.

*Yakdı Celâlî'yi bu aşkın nârı
Sağ başda durmuşdu kırkların pîri
İçlerinde gördüm Horasan eri
Hû çekende canlar yakıyor hocam¹⁸⁸*

Dîvâne, mecnûn, deli kavramları da tıpkı abdâl, dervîş kavramları gibi, Allah'ın kullarına kendiliğinden bahşettiği nimetlerdendir.

Mecnûn, Arapça bir tâbir. Sürekli cezbe halinde bulunan mecnûnlar, bir başkasına faydası olmayan, kendi ihtiyaçlarını tedarik edemeyen meczûb kimselerdir. Sürekli zikir ile meşgul olan sûfi, “Allah” veya “İla ilahe illallah” zikirlerini çekerken, bir ân içinde zât nazarına maruz kalır. Onun bu yüzden akıl nuru yanar, akıl elden gider, bu durumdaki kişi, artık sürekli olarak, o bir andaki zât tecellisini yaşamaktadır. Artık bunlar, bir tür delidir.¹⁸⁹

Dîvâne, ilâhî aşk ile kendinden geçen ve aklî dengesi bozulan Hak âşıkının sıfatıdır. Şairin dîvâneliği ezelden gelmektedir ve kıyamete dek sürecektir. Ona âkil diyenler cahillik yapmaktadırlar. Çünkü o kendisini deli olarak görmektedir. Hakk'a âşık olanın zaten deli olması gerekir. Doğruyu söyleyene de deli derler.

*Kıyâmet heşre dek kurtulmayam ben bu melâmetten
Cünûn ismiyle yâd etmiş o defterhâna yazmışlar¹⁹⁰*

*Beni her kim sana âkil demişse
Demiştir belli bir câhil demişse
Benim Leylî'ye mukâbil demişse
Galat etmiş vallah billah Leylî¹⁹¹*

*Doğru söyleyen delidir derler
Kimi deli kimi velidir derler*

¹⁸⁸ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" , Türk Folklor Araştırmaları, Sayı:128,(1960) ,2114.

¹⁸⁹ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (Ankara: Otto Yayınları,2014),324.

¹⁹⁰ Ahmet Doğan, Bayburtlu Celâlî Baba, (Ankara: Başer Matbaası,1999), 184-85.

¹⁹¹ Salim Haşlak, Bayburtlu Celali,(Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 83.

*Celâlî Mevlân'ın kuludur derler
Yârdan başka anı bir sever olmaz*¹⁹²

*Celâlî derler divâne
Aşk ile geldim cihâna
Bin bir isimli Sübhân'a
Hû çekmenin borçlusuyam*¹⁹³

Bazen de şair âkil veya mecnûn olduğunu tam olarak bilemez haldedir.
*Hudâ'nın beyt-i binâsını harâb etmektir gözüm
Aceb âkil veya mecnûn veya mahmûr muyum bilmem*¹⁹⁴

Ârif ve İrfan sahibi kul olmak gönül dünyasında yaratıcının gözüyle gören, O'nun bildirmesiyle bilen kişi demektir. Allah'a yakınlıkta abdâl, derviş ve eren-lerden daha üst makamda olan kişilere Ârif denir.

Tasavvufî bir terim olan ârif, Arapça'da irfan sahibi anlamındadır. Allah'ın bütün gerçekleriyle kendisini tanıttığı kişidir. Âlim gibi bilmek manasına gelse de ondan farklıdır. Âlim, ilmi bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Arif ise, irfana, ilham ve hal ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı marifet bilgisiyle idrâk edip, O'nun binbir tecellisiyle müşahede eden kişidir. Bu bakımdan ümmi bir insana da arif denilir, ancak âlim denemez. Arifler için, ehl-i yakın, ehl-i din, veli, kutb ve genel olarak "arif-i billah" tabiri kullanılır.¹⁹⁵ Ârif sürekli bilir. Ârif mârifetlerde boğulup gidene kadar mârifetler de bilinir. Böylece ârif, hakikî Ârif olan Hakk hakkında konuşur ve ârifte mârifet kalmaz.

Ârif bütün gayretini Allah için harcayan, sahip olduğu mârifet kendisinde Allah'ın bir lütfu olarak gerçekleşen, her şeyi terk ederek Allah'a dönmesi isabetli olan kişidir. Ârif, hikmetin hakikatlerini ayırabilen kimsedir. O, karanlıktaki nûrun sevincini görür. Bu nûrunun kendisine hâkim olmasından ve O'nun (Hakk'ın), üzerindeki zuhûrunun büyüklüğünden dolayıdır. Ârif, Allah'ın Zât'ına, sıfatlarına, isimlerine ve

¹⁹² Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 86.

¹⁹³ Doğan, *Bayburtlu Celâli Baba*, 111-12.

¹⁹⁴ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâli" Sayı:265, (Ağustos 1971): 6058-59.

¹⁹⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 52.

fiillerine şahit kıldığı kimsedir. Hâller onun üzerinde zuhûr eder. Mârifet (irfan) ise onun bu şehadetten ortaya çıkan hâlidir.¹⁹⁶

Bu terimler Celâlî'de “ârif-i billah, ehl-i hüner, sarraf, ledünnî ilminin irfanı, ehl-i irfan, mekteb-i irfan” tabir, terkib ve teşbihleri içerisinde de yer almak-tadır.¹⁹⁷ Ârif-i billahın bir nazarı, kanlı yaşlar döken âşıkın gözünde bir damla bırakmaz. Onların dilindeki harf-i bismillah mermer taşına değse, onu bir gül-anber eyler:

*Bir nazar eylese ârif-i billah
Kan ağlar çeşminde şebnem bulunmaz*¹⁹⁸

*Ârifler dilinde harf-i bismillah
Seng-i hâre; değse gül-anber eyler
Her kime yetişse “Nasrun minallâh”
“Lentebûr” sırrına ol mazhar eyler*¹⁹⁹

Gevher, yani kıymetli söz ve hüner, her yerde, herkese açıklanmamalı, ancak âriflere duyurulmalıdır. Çünkü onun kıymetini ârifler bilir.

*Kişi ehl-i hüner; olsa hünerin bir zaman demez
Her olur olmaza destin uzatıp el-aman; demez
Vîrân bâğında dilbere kemân ebrû; demez
Gedâ vü bayı hoş görüp bu yahşı bu yaman demez*²⁰⁰

*Gevheri sarrâfsız yerde açma Celâlî
Puç etme malı
Tasadduk yoktur inanmaz münkir-i billah
Hem olmaz âgâh*²⁰¹

Âriflerin meclisinde lâf edilmez, onlardan ancak ders alınır. Bu mektep kişiyi Hakk'a götürür. Onların etrafında dolaşıp pervâne olmak gerekir.

¹⁹⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasvufî Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi,2006), 114-119.

¹⁹⁷ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*,(Erzurum:BAKÜTAM Yayınları, 2018) 74.

¹⁹⁸ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı* (İstanbul:Bayburt Kültür Yayınları;5,1963),29-30.

¹⁹⁹ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*,(Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 40.

²⁰⁰ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" Sayı:267, (Ekim 1971): 6116.

²⁰¹ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası,1999), 193-94.

*Beni gören alsın benden bir hisse
Gâhi nazm okurum kıssadan kıssa
Gâhi meyhânedede gâhi medrese
Mekteb-i irfânın pervâsıyım ben*²⁰²

*Hakikat bahrına keştibân olsun
Mekteb-i irfânda ârifân olsun
İki şâh beyninde tercümân olsun
Arasın derdine bir çâre sorsun*²⁰³

*İleri sokulma derler geri dur
Sabreyle mecliste otur bıyık bur
Bir söyle bir dinle beş de kulak vur
Ârif meclisinde lâf güzâr olmaz*²⁰⁴

Şiirlerde, ârif ve sofî çatışması konu edilir. Ârif kanını içer, ama sofî içemez, onun aşkı yoktur.

*Ârif kanın içer sofî içemez
Darılmaz gulâmı kolan geçemez*²⁰⁵

Üçler, Yediler, Kırklar Allah'a âriflerden daha yakın olan, seçilmiş, O'nun tarafından nimetlendirilmiş kulların gruplaşmış hallerine denir.

Halk arasında gayb erenleri anlamına gelen üçler, yediler, kırklar; tasavvufta Ricâlû'l-gayb olarak ifade edilir. Bu kullar Allah tarafından seçilmiş, özel kabiliyetler verilen evliyaullahtandırlar.

Üçler, yediler ve kırklar'ın halleri gizli olduğu için yapıp ettikleri herkes tarafından kolaylıkla anlaşılmaz. Maddî varlık olarak insanlar arasında bulunsalar da mânevî yönden sıradan insanların idrak edemeyeceği kabiliyetlere sahiptirler. Allah dünyanın düzenini sağlamaları için kader çerçevesinde biz insanlara farklı görevler

²⁰² Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 945-46.

²⁰³ Doğan, *Bayburtlu Celâli Baba*, 155.

²⁰⁴ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 86.

²⁰⁵ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 64.

verdiği gibi alemdeki manevi düzenin korunması ve kötülüklerin engellenmesi için sevdiği kullarını (ricâlû'l-gayb) görevlendirmiştir.²⁰⁶

Üçler bir kutub ve iki imamdan (iki vezir) dan oluşur. Üçler'in iki yardımcısı yediler ve kırklardır. Hak erenlerinin en uluları olarak bilinirler. Yediler üçlerden sonra gelen ve dünyanın manevî idaresinde söz sahibi olan Hak erenleridir.²⁰⁷ Yediler, velîler hiyerarşisinde yer alan yedi büyük velîdir.²⁰⁸ Kırklar da, gayb erenlerden kırk görevli olup, âlemdeki celâl tecellîleri bunların tasarrufundadır.²⁰⁹

Tasavvufî gelenekte kırk sayısının bir özelliği vardır. Bu özellik Hz. Musa (a)'nın Tur Dağı'nda, Allah ile olan kırk günlük münâcâtına dayandırılır. Velîler sınıfının sıralamasında, kırklar dünya hayatında Allah'ın vaadinin gerçekleşmesinde diğer velîlerle ortaklık ederler. Kırk sayısı aynı zamanda olgunluk yaşı olarak da görülür. Hz. Peygamber Efendimize peygamberlik kırk yaşında gelmiştir. Karar günü son hale göre olacaktır, bunun için “kırk gün günah- kar bir gün tevbekâr” sözü anlamlıdır.²¹⁰ Celâlî'nin deyişlerinde bu kavramlar hepsi bir arada zikredilir. Bunların şaire erkânı öğrettiği ve bu çarhın kıyamete kadar çevrilmesini istedikleri ifade edilir. Onlar devasız dertlere derman olurlar. Ayrıca kırkların içlerinde bir Horasan erinden bahsedilir.

Buldu Celâlî'yi Kırklar Yediler
Erkânı öğretip hizmet verdiler
Haşre dek bu çarhı çevir dediler
*Sormadım ki buna kol dayanır mı*²¹¹

Bir yere cem' olmuş kırklar erenler
Bir bakışta arşı kürsü görenler
Devâsız dertlere dermân verenler
Her biri bir derse bakıyor hocam

.....

²⁰⁶ Üçler, Yediler, Kırklar (Ricâlû'l-gayb) maddesi için bak. (Süleyman Uludağ, TDV İslam Ansiklopedisi , Cilt 35, İstanbul 2008, 81).

²⁰⁷ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz , Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası, (Erzurum:BAKÜTAM Yayınları, 2018) , 76.

²⁰⁸ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 535.

²⁰⁹ Tatcı - Kurnaz, Bayburtlu Celâlî Baba, 76.

²¹⁰ Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 286.

²¹¹ Saadetin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri,(İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 945.

*Yakdı Celâlî'yi bu aşkın nârı
Sağ başda durmuştu kırkların pîri
İçlerinde gördüm Horasân eri
Hû çekende cânlar yakıyor hocam*²¹²

*Bir hâb-ı gaflette üçler yediler
Seni bana hekîm cerrâh dediler
Yaram göz göz olmuş bir tabîb diler
Derdimin dermânı sen safâ geldin*²¹³

*Ay der ki neşterin suçu bendedir
Üçlerin beşlerin vechi bendedir
Beş vakit namâzın üçü bendedir
Zâhidler cehrile okur imlâyı*²¹⁴

2.2.20. Sâlik, Tâlib

Manevî olgunluga erişip Allah ile yakınlaşmak isteyen, tasavvuf yolunun yolcusuna, sâlik denir.²¹⁵ Sâlik ,ilmiyle değil, hâliyle makamları geçen kimsedir. Hakk'ın kendisi için seçtiği ve hizmetinde kullandığı, kudsiyet suyuyla yıkadığı kimsedir. Bunun için de çalışma ve yorgunluk külfetine katlanmadan bütün makam ve mertebelere ihsan ve hibe yoluyla ermiştir.

Sâlik, kendisi için terbiye münasip olan, gayret yolu öğretilen, tarikatın halleri gösterilen ve haber verilen, tâbî olduğu kimseyle birlikte bazı mânîleri aşan kimsedir.²¹⁶ Şair kendini pîr-i mugânın sâliki olarak niteler.

*Biz harabât ehliyiz kaşânemiz vîrânedir
Sâlik-i pîr-i muganız tekkemiz meyhanedir*

Pîrimiz var ârımız yok bu melamet-hanede

²¹² Şinasi Özden, "Gerçek Âşıklardan Celâlî", *Ülkü Dergisi Yeni Seri*, Sayı:62,(1944): 4.

²¹³ Mehmet Atay, " Bayburtlu Celâlî", *İnan Dergisi*, Sayı: II, (Mayıs 1945): 23.

²¹⁴ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası,1999): 128-131.

²¹⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 416.

²¹⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasvufî Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi,2006),.870.

*Ta'n-ı âlemden ne gam gamhârımız peymânedir*²¹⁷

Sâlik ve müştâk kelimeleri de tâlib mânâsına kullanılmıştır. Sâlik, Hakk'ın kapısında bir dilencidir. Onun cemâlini görmek ister ve onun aşkına tâliptir.

Celâlî sâildir kapında dilber

Hüsnün pertevinden bir bûse ister

Dediler müteber bir delil göster

*Dedim hüccet "Ve'd-duhâ"ya bağlamış*²¹⁸

Celâlî hayrette kalan bî-çâre

Vâkıf-ı esrâr olan demez ağyâre

Sende mi müştaksın Cemâl-i yâre

Bülbül seherde niçin ağlarsın

*Garip gecelerd feryâd edersin*²¹⁹

Tâlib, taleb eden, isteyen demektir. Tasavvuf'i eğitim dört aşamada gerçekleşir: Tâlib, mürid, sâlik, vâsıl. Tâlib ilk derecedir. Tâlib, önceden tasvufî eğitime hemen kabul edilmez, önce bir süre durumu incelenirdi. Bazen işin altından kalkıp kalkamayacağını denemek üzere, hazırlık eğitimi verilir, taleb edenin, bu yolun yolcusu olup olamayacağı test edilirdi. Testi başarılı olanlara, esâs ders verilirdi. Günümüzde görüldüğü gibi, bir kişinin paçasından, kolundan çekiştirerek, rica minnet ısrarla, tasavvuf yoluna alınmazdı.²²⁰

Ay der ki şol şehri-sıyâm bendedir

On bir ay içinde sutân bendedir

Leyl-i Kadir;aziz bayram bendedir

*Hakk'a tâlib olan verir salâyı*²²¹

Sofu, zâhid, vâiz kavramları da sâlik ve tâlip kavramları gibi kulun Allah'a yakınlık kurmak için çabalamasına, gayret sarfetmesine denir. Sofu, Arapça, sûfi

²¹⁷ Salim Haşlak, *Bayburtlı Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 60.

²¹⁸ Mehmet Atay, *Bayburtlı Celâlî*, (Trabzon: Trabzon Halkevleri Yayını, 1945), 19.

²¹⁹ Haşlak, *Bayburtlı Celali*, 69.

²²⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 472.

²²¹ Ahmet Doğan, *Bayburtlı Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası, 1999), 128-131.

kelimesinin bozulmuş şekli. Samimi dindar kişilere sofı denirken, şekilci, dinî yaşantıya değil dış görünüşe önem veren kâmil seviyeye ulaşamayan, dindar görünümlü kimseler için de aynı tâbir kullanılır. Daha önceden yün giyinen kişiler demek olan sūfî kelimesi , daha sonra taklîte dönüşüp sufî gibi giyinenler sufîymiş gibi görününce, kelime artık anlamını kaybetmiş ve şimdi kullanılan anlamına dönüşmüştür. Kaba sofı dediğimiz kişi dine uyuyor gibi gözükür ama dini yaşaması kabukta kalan kişilere denir. Kabukta müslümanlardır bunlar. Yunus “sufî” kelimesini hem kendi anlamında hem de kaba sofı anlamında kullanmaktadır.²²²

Zâhid, Arapça, takdir ve takdim eden fakat dünyalık hiçbir şeye rağbet göstermeyen gibi çeşitli anlamlara gelen bir kelimedir. Zâhid kendisini dünyanın bütün lezzetlerinden uzak tutarak, nefsinin hoşuna gidecek her türlü dünya nimetlerinden mahrum bırakıp nefsini terbiye etmek ister. Ancak bu şekilde O’nun yanında bir değer kazanıp bâkî kalabileceğine inanır. Dünya hayatına ve ona ait hiçbir metaa gönül vermez.

Vâiz, nasihat eden anlamında Arapça kelimedir. Kalbi yumuşatacak konularda hayrı hatırlatma demektir. Nasihat söz ile olduğu gibi, yaşayarak, örnek olunarak, hâl ile de olur. Hâl ile olan nasihat, kal (dil) ile olandan daha etkilidir.²²³

Celâlî’de bu üç kavram aşağı yukarı aynı anlamda ve olumsuz tipler olarak işlenmiştir. Şiirlerde câhil, mektepli, namaz ehli, hacı hoca, ehl-i zâhir, sıradan üstad kelimeleriyle de geçmektedir. Sofı yalandan ve riyâdan sakınmaz. O, gösteriş müslümanıdır. Onda aşk ve şevk yoktur. Âşıkı da daima taşlar ve onun yolunu inkâr eder. Düşünüp taşınmadan konuşur ve herkesin gönlünü incitir.

Sufî kelâmında imlâyı devşir

Hiç yaman danışma il incinmesin

Sözü kantara çek zihninde pişir

*Yahşi danış ehl-i dil; incinmesin*²²⁴

Riyâdan korkmaz ol sūfî sakınmaz kizb...

²²² Mustafa Tatcı, *Yunus Divanı (İstanbul:Kadir Topbaş Kültür Sanat Merkezi, 2017)*, erişim 24 Nisan 2019, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/sufilik-ve-sofuluk-farkli-kavramlar-335972.html>.

²²³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 539,520.

²²⁴ Mehmet Atay, " Bayburtlu Celâlî," *İnan Dergisi*, Sayı: V, (Mart 1945): 30.

*Neden kim hayr sarfetmiş... bir dâne yazmışlar*²²⁵

*Ay der ki neşterin suçu bendedir
Üçlerin beşlerin vechi bendedir
Beş vakit namâzın üçü bendedir
Zâhidler cehrile okur imlâyı*

.....
*Gün der ki âlamet hep sende olur
Sofiler aldanır zikrinden kalır
Abdestli yollarım cenâbet gelir
Nice bir edersin sen bu rüsvâyı*²²⁶

*Ârif kanın içer sofî içemez
Darılmaz gulâmı kolan geçemez
A'lâyı ednâyı asla seçemez
Mürşid-i kâmilin şânı değildir*²²⁷

*Çıkıp kürside ol vâiz bizi zemmetmesin her gün
Anın mescidi var ise bizim meyhânemiz vardır*²²⁸

*Dünya gencine karışmam
Her üstada söz danışmam
Namaz ehliyle konuşmam
Yâ hû diyen putperestim*²²⁹

Âşık, cenneti “hacıya hoca”ya vermek ister, kendisinin istediği ise Hak’tır.
Yolun doğrusu da budur.

*Gedânın vârisi; beylerdir dersem
Cenneti hacıya hocaya versem*

²²⁵ Hikmet Dizdaroğlu , " Bayburtlu Celâlî" Sayı:265, (Ağustos 1971): 6059.

²²⁶ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı* (İstanbul:Bayburt Kültür Yayınları;5,1963), 39-42.

²²⁷ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*,(Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 64.

²²⁸ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası,1999), 185-86.

²²⁹ Dizdaroğlu," Bayburtlu Celâlî" Sayı:136,(Kasım 1960): 2264.

*Yolun doğrusunu nâsa göstersem
Derler ki Celâlî yaşamaz burda*²³⁰

Zâhid ölümü gördüğünde korkar ve yüzünün rengi değişir. Âşık ise sevdiğinin yoluna canını seve seve kurban eder. Bunlar, asla meyhânedeki bir sarhoşla denk olamaz.

*Seksen bin nesepli bizim mezhepli
Doksan bin Mısırlı şamlı Halepli
Yüz bin sofu zahid yüzbin mektepli
Meyhânedede bir sarhoşa tay olmaz*²³¹

*Kurbân olam yüz sürdüğü hacere
Hicrân otağında Zâhit vuruldu*²³²

*Zâhid'in rengi değişti
Ecel deryâsına düştü
Sunalar bugün uçtu
Tek dolayışın eşim benim*²³³

Zâhir Ehli, görünmeyen alemin dışındaki maddesel alemle ilgilenen kulların dahil olduğu guruptur. Yukarıda bahsi geçen kavramların en alt tabakasıdır. Zâhir; dış, dışa ait, zuhur eden, ortaya çıkan, görünen gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir. Görünen âleme de denir. Bunun zıddı Bâtın'dır. Alemde var olan her maddenin zahiri ve batını olduğu gibi alimler için ilimlerin de zahiri ve batını vardır.²³⁴ Celâlî de şiirlerinde tasavvufu batın ilim olarak görmekte ve onu anlamayanları ehl-i zahir yani dış görüşle uğraşıp derinleşemeyenler olarak görür.

Celâlî'de ehl-i zâhir şeklinde geçmekte olup, bununla dinin dış yönüyle uğraşan ve orda kalanlar kastedilmektedir. Ehl-i zâhir, âşıkın gerçek isteğini, amacını bilmez ve onu yalancılıkla suçlar:

²³⁰ Sabri Özcan San, *Âşık Hicrânî*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1987), 232.

²³¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri*, (Ankara:Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010),89-90.

²³² Mehmet Atay , " Bayburtlu Celâlî," *İnan Dergisi*, Sayı: V,(Ocak 1946): 29.

²³³ Doğan, *Batırlu Celâlî Baba*, 112-113.

²³⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf TerimleriSözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 540.

*Yakamdan el götürsün ehl-i zâhir bilmez murâdı
Gazel yâd etmedir elbet bu cür'a câmin irşâdı*²³⁵

Celâlî'nin şiirlerinde cemâl, yâr, dost kavramları tasavvufta olduğu gibi Allah'ın bir sıfatı olarak geçer. Yer yer kul da kastedilmiştir. Arapçada güzel, güzellik, iç ve dış güzelliğini ifade eder. İki türlü cemâl vardır. Birincisi çıplak gözle herkesin görebildiği güzellik, ikincisi hakiki güzelliştir ki bütün güzelliklerin kaynağı olan Zât'ın nasipli kullarına mahsustur. Cemâl, Allah'ın, kendi Zâtında ilk yarattığı ezeli bir sıfatıdır. O, kendi zâtında olanı yarattıklarında da görmek diledi, bunun üzerine ayna gibi kendi cemâlinin aynını görmek üzere âlemi yarattı. Cemâl, ilâhî rahmet cinsinden lütuf, merhamet ve rıza ile ilgili sıfatlardandır. Allah'ın mutlak cemâli için bir celal vardır ki, bu da, O'nun zâtıyla tecellî ettiği sırada herşeyi kahretmesidir. Bu şekilde O'nu görececek kimse kalmaz. O, cemâli yüce olandır. Cemâl içinde bir celâl vardır. Bu da kainatın yaratılması ile cemalin perdelenmesidir. Her cemâlin ardında bir celâl, celâlin ardında da bir cemâl vardır. Allah celâl ve kahriyle bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır, böylece cemâlini ortaya çıkarır. Bu sebeple, celâl cemâlin aynıdır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Kahrın da hoş, lütfün da hoş" diye ifade etmesi, hakikatte cemal ve celalin birbirini içinde barındırdığına işaret etmek içindir.

Yâr, farsça, sevgili dost demektir. Bütün varlıkların yaratan, sevgisiyle şekillendirip, rahmetiyle kuşatan Zât'ın sıfatıdır. Tasavvuf ehline en uygun isim de budur. Zira kelime-i tevhidin esâsı budur.

Dost ise ,farsça bir kelime olup, Türkçe'de de aynı anlamda kullanılır. Karşıt anlamlısı "düşman" kelimesidir. Tasavvufta birbirini Allah için sevmek, yaratılan her şeyi yaratandan ötürü sevmek demektir. Aynı yolda olan kişilere, sufiler dost der. Ancak gerçek dost, Allah'tır ki, bu yüzden "dost Allah'tır" denmiştir.²³⁶

Bu kavramlar Celâlî'nin fazlaca işlediği konular arasındadır. Hepsi de mâşuku işareteden, onu kasteden kelimelerdir. Cemâl, şiirlerde çoğunlukla Hakk'ın cemâli (yüzü) anlamında kullanılmıştır. Ayrıca mürşidin yüzü için de kullanılır.

*Elestü bezminde künh-i zâtında
Pür-nûr cemâline vurgunum hocam
Bu dünyâ fânidir zerri ülfette*

²³⁵ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" , Sayı:265, (Ağustos 1971):6.

²³⁶ Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri; 97,533,133.

Dem-i devrânına vurgunum hocam ²³⁷

Cemâl, Allah'ın sıfatlarından olup, onun lütuf ve ihsanın yönüdür.²³⁸ Şiirlerde “cemâl-i yâr, cemâlin Ka'besi, cemâlin şem'i” şeklinde işlenmiştir. Sevilenin yüzü âşıkların kıblesidir. Onun yüzündeki ışık, âşıkları etrafında pervâne eder.

Dü-çeşmim dâmen ü pâyında bister

Cemâlin Ka'be'sin uşşâka göster

Şarâb-ı la'linden devâsın ister

Kulun Celâlî tek çok mübtelâlar ²³⁹

Sende mi müştaksın Cemâl-i yâre

Bülbül seherlerde niçin ağlarsın

Garip gecelerde feryâd edersin ²⁴⁰

Görem kimdir bu dem meyhânelerde

Benim tek mest olan mestânelerde

Cemâlin şem'ine pervânelerde

Yanan var mı böyle bir dahi Leylî ²⁴¹

Yâr, tasavvufî bir kavram olarak bir yerde Allah yerine kullanılmıştır. Kendini gerçek mânâda Hakk'a verenlerin bu dünyâda seveni olmaz. Onu ancak yâri sever:

Doğru söyleyene delidir derler

Kimi deli kimi velidir derler

Celâlî Mevlâ'nın kuludur derler

Yârdan başka anı bir sever olmaz ²⁴²

Başka bir şiirde yâr, “Ene'l-Hak” diyerek tasavvuf tarihine geçen meşhûr mutasavvıflardan Hallâc-ı Mansur için kullanılmıştır.

Kâtip bir nâme yaz o bî-vefâya

²³⁷ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 63-64.

²³⁸ Hikmet Dizdaroğlu, "Bayburtlu Celâlî", Sayı:128,(Mart 1960): 2114-15.

²³⁹ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 63-64.

²⁴⁰ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 75.

²⁴¹ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası, 1999), 180.

²⁴² Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, 83.

*Bülbülün hâlini gülzâre sorsun
Nûş etsin şebnemin “Kâlû belâ”dan
“Enelhak” sırrını o yâre sorsun*²⁴³

Dost kelimesi de yine Hak anlamında kullanılmıştır. Bülbül ile âşık arasında bir benzerlik kurulmuştur. Bülbül de âşık gibi dostundan ayrı düşmüştür ve onu arzulamaktadır.

*Ümîdim gülşende eylersin nidâ
Yandırdı derûnum bülbül-i şeydâ
Sen de mi olmuşsun dostundan cüdâ
Bülbül seherlerde niçin ötersin
Garip gecelerde feryâd edersin*²⁴⁴

Leylâ kelimesiyle, beşeri aşkın işlendiği şiirlerde, Celâlî'nin hanımı Leylâ kastedilmekte ise de, tasavvufî şiirlerde kastedilen Allah'tır. Kelime daha çok Leylâ ile Mecnûn hikâyesini hatırlatacak şekilde beraber işlenmiş, âşık kendini Mecnûn olarak nitelendirmiştir.²⁴⁵

*Celâlî Mecnûn 'um Hû Leylî Leylî
Cünûnum şöhreti dağıldı hayli
Sen teki bedr ise cihânda meyli
Vermeyen el çeker veren el çeker*²⁴⁶

Bunlardan başka dîdâr (Hak dîdârı), cemâl kelimesiyle eş anlamlı olarak, âşıkın devamlı arzuladığı, uğrunda can telef ettiği, âh u zâr çektiği bir unsur olarak işlenmiştir.

*Bülbül intizârı gül dîdârı;na
Cân telef etmekte aşkın nârına
“Velekad kerremnâ” zülfü-sârına
Bin bir makâm gören bizi seyreyler*²⁴⁷

²⁴³ Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, 177.

²⁴⁴ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 66.

²⁴⁵ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018) 66.

²⁴⁶ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 180.

²⁴⁷ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" , Sayı:261,(Nisan 1971): 5933.

Ayrıca, maksûd, murâd, mâşûk, cânân, mehlikâ, dildâr, şem' kelimeleri de tasavvufî birer kavram olarak yukarıdaki unsurlarla aynı veya benzer anlamda ele alınmıştır.

*Aşk ile sararıp saht olan âşık
Mâşukun hâlinden yanmamış bilmez
Maksûdu Leylâ mı yoksa Mevlâ mı
Nûş edüp cür'asın kanmamış bilmez*²⁴⁸

2.2.21. Âşık (Uşşak)

Arapça, sevgi ve muhabbeti gönlünden taşan kişiye denir. Allah aşkıyla dolan gönüllere âşık denir.²⁴⁹ Celâli'nin şiirlerinde âşık için kullanılan isim ve sıfatları şöyle sıralayabiliriz. Ehl-i aşk, şeyda ,mübtela, âşık-ı bi'llah, ârif, âşık-ı nâçâr, mestâne, mecnûn, bülbül-i zâr vb. Âşık, sevgilinin cemaline vurgundur. Ayrılık bu tutkuyu daha da artırmıştır.Âşık, gözlerinden kanlı yaşlar döker. Pervane gibi sevgilinin yüzündeki ışık için döner, onun için yanar. Gonca için bülbül gibi feryat eder. Onun âhının ateşi, cehennem ateşinden daha fazladır. Âhının dumanı yeri göğü kaplar. İnlemelerinden yer gök ehli, bütün felekler şikayetçidir. Halk onu devamlı kınar, taşlar, eziyet eder. Ancak Hak âşığı bu dert ve belalardan sakınmaz.²⁵⁰

*Gören kimdir bu dem meyhânelerde
Benim tek mest olan mestânelerde
Cemâlin şem'ine pervânelerde
Yanan var mı böyle bir dahi Leylî*²⁵¹

Âşık, halinden şikayetçi değildir. Bu âşıklık ezeli takdirdir. Onun alınna divane diye yazılmıştır. Bu İlahi bir ihsandır,her kula nasip olmaz. Âşıklar sır ehlidir. Onlar ser verir,sır vermez. Sır, ya âşıkın özünde saklanır ya da ancak ehl-i aşka açılır.

*Gönül ne gezersin han-ı harâbda
Ser verir âşıklar sırrı şây'olmaz
Dökme yüz suyun her ocaklıya*

²⁴⁸ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*,(İstanbul: Bayburt Kültür Yayınları;5, 1963), 27-28.

²⁴⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 54.

²⁵⁰ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*,(Erzurum: BAKÜTAM Yayınları, 2018), 53.

²⁵¹ Salim Haşlak, *Bayburtlu Celali*,(Ankara: Dernek Yayınları ,1963), 83.

*Karga kirâsından ankâ bay olmaz*²⁵²

Celâli bir şiirinde kendi aşkının diğerlerinden farklı olduğunu imâ etmektedir. O,ölmeden evvel ölmüştür, herkesten önce bu derde mübtelâ olmuştur. O,ezel dersi verir, ferâizle fıkıhla uğraşmaz. Bunlar sofuların işidir.

Alın dersi ferâizden fıkıhdan danışmam

*Ders-i ezeli;aşık verir harf-i Bismillah*²⁵³

2.2.22. Cân

Farsçada gönül, ruh gibi manalara gelir. İnsan cân ve beden sahibidir, ancak ölümsüz olan yani varlığı devam ettiren candır yani ruhdur. Ruh gidince vücut ölür ama varoluşumuz devam eder. Bedene hareket katan candır, göz, kulak can sayesinde görüp işitir, el ayak da onun sayesinde iş görür.

Cana hem Allah katında hem de kul katında değer kazandıran ilimdir. İlim ise akılla mümkündür. Akılsız kişinin ilmi ölüdür, onun işinden fayda gelmez. Allah aşkının ateşini alevlendirmeyen gönle, aşka yoldaşlık etmeyen akla, hikmet ve sırlar dost olmaz. Hangi akıl Hakk'a hayrân değilse bilsin ki Allah aşkı ona cân olmamıştır.²⁵⁴

Dost, sevgili, yâr ve nefis anlamında kullanılan cân, sûfiler için de kullanılan bir istilahıdır. Kabul olunmak üzere gelen yeni sûfilere, can denilmektedir. “Can cümleden azîz” atasözüyle, derviş kardeşin her şeyden önemli olduğu dile getirilmektedir. Tarikat kardeşlerinden bahsedilirken, canlar tâbiri kullanılırdı.²⁵⁵ Celâlî'nin şiirlerinde ise cân, maşûkun uğrunda fedâ edilerek, onun aşkı satın alınır. Âşıkın canı maşûku için saklanır.

Bülbül intizârı gül dîdârı;na

Cân telef etmekte aşkın nârına

“Velekad kerremnâ” zülfü-sârına

*Bin bir makâm gören bizi seyreyler*²⁵⁶

²⁵² Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları; 5, 1963),50.

²⁵³ Hikmet Dizdaroğlu, *"Celâlî Ne Alevî Ne Bektaşîdir"*, TFA, Sayı:193,(1972): 94.

²⁵⁴ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 946.

²⁵⁵ Ömer Özkan, "Can Ve Ten Kavramları Bağlamında Garib-Nâmede İnsana Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâşi Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:6,(2010): 365.

²⁵⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları,2014), 92.

*Sakla Celâlî'yi gevher taş gibi
Altun tasta od görmemiş aş gibi
Parmagında hâtem yüzük kaş gibi
Cânım kurbân sana yâr safâ geldin*²⁵⁷

Şair, sık sık cesetteki canından usandığını ve canının yandığını dile getirmektedir.

*Yakdı Celâlî'yi bu aşkın nârı
Sağ başda durmuştu kırkların pîri
İçlerinde gördüm Horasân eri
Hû çekende cânlar yakıyor hocam*²⁵⁸

*Kavim kardeş yüz çevirdi yanımdan
Daha sormaz oldu ad u şânımdan
O kadar usandım tatlı cânımdan
Her bir günüm bana birer yıl oldu*²⁵⁹

*Usandım sâkî cânımdan o cânânı usandırdım
Cihân bağında bülbülüm gülistânı usandırdım*²⁶⁰

Cân, genellikle cânân ile bir arada zikredilir. Ayrıca “son cânım içmeğe şerbet ezdirin” şeklinde bir ifade içinde de yer alır.

*Vasf-ı hâlim dilden dile gezdirin
Son cânım içmeğe şerbet ezdirin
Tarih taşım Celâlî'ye yazdırın
Bağlar gül-i zârı Hamdi bülbülü*²⁶¹

²⁵⁷ Haşlak, *Bayburtlu Celali*, 40.

²⁵⁸ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" , Sayı:267,(Ekim 1971): 6116.

²⁵⁹ Şinasi Özden, "Gerçek Aşıklardan Celâlî",*Ülkü Dergisi Yeni Seri*,Sayı:62,(1944): 4.

²⁶⁰ Mehmet Atay, " Bayburtlu Celâlî",*İnan Dergisi*, Sayı:V,(Ocak 1946): 28.

²⁶¹ Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" , Sayı:265,(Ağustos 1971): 6059.

2.2.23. Gönül

Gönül kelimesi Farsça'da dil, derûn; Arapça'da kalb, hâtır; Türkçe yürek ifadeleriyle de karşılanan Türk edebiyatının divan, halk ve dinî-tasavvufî mahsullerinin en önemli ve en çok işlenen konularından biridir.

Tasavvuf ehli her an her yerde Allah'ın hikmetini, sanat ve kudretini, sıfatlarının tecellisini görmek ister. Allah'ın rahmân ismiyle gönül arasında bir münasebet vardır. Rahmân kalp yufkalığıdır. Gönül de yaygın olarak "rahmet ve yumuşaklık" anlamlarında kullanılır. Bu durum gönülde rahmân isminin tecellisi bulunduğunu gösterir. İmanın ve küfrün merkezi kalptir. Kalp iman nuru ile dolduğunda gönül, inkâra ve küfre yöneldiğinde ise nefistir. Gönül ulviyete, nefis süfliyete yönelir. Mâna âlemini kuşatan gönül Hak yolcusunun varacağı son merhaledir. İlâhî aşk ve tevhid sırrı burada tecelli eden bir zümürdüankadır. Gönül hem çok yüce hem de çok hassastır.²⁶²

Celâlî'nin şiirlerinde üzerinde çok durulan kavramlardan biri de gönüldür. Gönül, "gönül çırası, çerâğ-ı şem', dil-i mir'ât, gönül câmı, dil kasrı, gönül tahtı, gönül evi, gönül bahçesi, nazargâh-ı Hudâ, ziyâret kûyı, ehl-i dil, derd-i dil, dil zahmı (dil yarası)" gibi teşbih ve terkibler içinde zikredilir.²⁶³

Gönül kimi zaman şairden tecrit olmuş ve ayrı bir şahıs gibi düşünülür. Şair adeta gönlünü karşısına alıp onunla konuşur ve ona nasihatte bulunur. Bazen de onunla çelişir ve ondan yakınır.

Gönül gel benden al pendin

Elin çek dil-rübâlardan

Sakinmaz âşık-ı bi'llâh

*Hezâr derd ü belâlardan*²⁶⁴

Gönül ne gezersin hân-ı harâbda

Ser verir âşıklar sırrı şây' olmaz

Dökme yüz suyun her ocaklıya

*Karga kirâsından ankâ bây olmaz*²⁶⁵

²⁶² Gönül Maddesi için bakınız(Cemal Kurnaz,TDV İslam Ansiklopedisi,Cilt 14,İst.1996,s.150-152).

²⁶³ Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, *Bayburtlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*, (Erzurum:BAKÛTAM Yayınları, 2018) 70.

²⁶⁴ Hikmet Dizdaroğlu, " Bayburtlu Celâlî" ,Sayı:263,(Haziran 1971): 6000.

²⁶⁵ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936), 946.

Gönül âşıkın nazarında çok önemli bir yer tutar. Gönülden coşup Allah deyince yer gök titrer. O, yâre âşık olmazsa pervâne mumun ateşine yanmaz. Âh ateşi onun çirasıdır. O devamlı orada yanar. Bu ateş âşıkın gönül evini yakmış, darmadağın etmiştir. Bu derdin çâresi yoktur. Âşık adeta yarasına tuz basar, ama gönül derdini sitemkâre söylemez.

*Dil meftûn olmazsa âşık yârine
Yanar mı pervâne şem'in nârına
Âh u zâr çekmese Hak dîdârına
Uyanıp hâbından su dolanır mı*²⁶⁶

*Dilde hicrânım âh elinden el-amân olmuş
Gönlüm evi yağmaya gitmiş dardağan olmuş*²⁶⁷

*Derd-i dilin sitemkâre söylenmez
Çeker kânın bâde çeker eğlenmez
Sîne zahmın her tabipten eylenmez
Ya Eflâtun ya Lokmân'a giderler*²⁶⁸

Gönül Hudâ'nın nazargâhı, Leylâ'nın mekânıdır. Oraya taş atılmamalı, o saray yıkılmamalıdır. Gönül câminı kırmak büyük günâhtır ve gönül incitmenin de merhemi yoktur. Sofu ise düşünüp taşınmadan daima âşıkın gönlünü yıkmaktadır. Oysa ehl-i dil olanlar çok çabuk incinebilir.

*Bilirsin kâbil-i peyvendi yoktur
Dil-i mir'âtıma değme dil-ârâ
Nazargâh câmidir beyt-i binâdır
Ziyâret kûyıdır Perverdigâr'a*²⁶⁹

Sûfî kelâmında imlâyı devşir

²⁶⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri*, (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010), 88.

²⁶⁷ Dizdaroğlu, "Bayburtlu Celâli", Sayı:267, (Ekim 1971),6116.

²⁶⁸ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı* (İstanbul: Bayburt Kültür Yayınları; 5, 1963), 63.

²⁶⁹ Hikmet Dizdaroğlu, "Bayburtlu Celâli" Sayı:138, (Ocak 1961),2301.

*Hiç yaman danışma il incinmesin
Sözü kantara çek zihninde pişir
Yahşi danış ehl-i dil incinmesin*²⁷⁰

*Demişsin Celâlî tanımaz dergâh
Kimseye eylemez asla eyvallâh
Ben gönül câmını kırmadım billâh
Hiç kasem olur mu bundan ziyâde*²⁷¹

*Âh oduyla yanar gönül çırâsı
Bir derttir “Ha” ile “Kaf”ın arası
Merhem kabul etmez dilin yarası
Salma iki göze mil incinmesin*²⁷²

*Okların zahmına tahammül yemez
Efrâdın sağ değil Lokmân el vurmaz
Firsant zâyi olmaz semâda durmaz
Gönlüm evindedir durağ-ı Leylî*²⁷³

*Atma miskîn kalbine taş anda bir han eyleşir
Sırr-ı Yezdân iklimidir şâh u sultân eyleşir
Kıblegâh beyt-i binâdır yıkma vîrân eyleme
Hem nazargâh-ı Hudâ’dır günde mihmân eyleşir*²⁷⁴

Şair, bir ehl-i dildir. Kendisi gibi gönül erleri arar. Diğer dervişlere de ehl-i dil diye hitap eder.

*Meclis ziynet bulsun şem’alar yansın
Hizmet eden ehl-i diller uyansın*

²⁷⁰ Yanbeğ, *Bayburtlı Celali Hayatı*, 62.

²⁷¹ Salim Haşlak, *Bayburtlı Celali*, (Ankara: Dernek Yayınları, 1963), 38.

²⁷² Yanbeğ, *Bayburtlı Celali Hayatı*, 62.

²⁷³ Ahmet Doğan, *Bayburtlı Celâlî Baba*, (Ankara: Başer Matbaası, 1999), 136-137.

²⁷⁴ Haşlak, *Bayburtlı Celali*, 61.

*Sâkiler şâd olsun işret dolansın
Gami def' etmenin zamânı geldi*²⁷⁵

²⁷⁵ Mahmud Kemal Yanbeğ, *Bayburtlu Celali Hayatı* (İstanbul:Bayburt Kültür Yayınları;5,1963), 49.

SONUÇ

XIX. yy.ın sonu ile XX.yy.ın ilk çeyreğinde yaşamış bulunan Celâlî (1850-1915), şiirleri, Bayburt merkez olmak üzere, doğu bölgemizde hâlen canlı olarak yaşayan, günümüz şairleri tarafından da nazireler yazılan bir şair olmuştur. Onun şiirlerinde, acılı hayatının birer belgesi durumundaki ağıtlar, sosyal eleştiri ve mizahi nitelikli destanlar, aşk, tabiat ve tasavvuf ağırlıklı olarak yer almıştır.

Şairin, tasavvuf yolunun büyüklerine ve gönül erlerine olan muhabbeti gözden kaçmaz. O bir gönül ehlidir ve gönül adamlarıyla anlaşır, sofı, zahid ve vaiz tipleriyle karşımıza çıkan kişilerle ise devamlı çatışma halindedir. Dini, dış görünüşten ibaret bilip, kabukla uğraşanları acımasızca eleştirmiş ve insanların gönlüne hitap etmiştir.

Bayburtlu Celâlî kendini Allah aşkına, Allah yolunda hizmete adanmış; gösterişten uzak, gönül, aşk, insan, ilim ve irfana önem vermiş âlim ve arif bir zattır. Eserinde insanları gaflet uykusundan uyandırmayı, gönülleri aşkla tanıştırmayı, ilim ve irfanı yaymayı; riyadan ve dünyanın hilesinden insanları uzak tutmayı hedefleyerek eğitici ve öğretici şiirler sunmuştur.

Celâlî, dînî tasavvufî şiirleri ile devrinde çok sevilmiş bir şairdir. Kendisinin günümüze ulaşmış olan şiirlerinin büyük bir kısmı sözlü gelenekte yaşayanlardır.

Bu çalışmada, Celâlî'nin hayatı, şiirlerinin muhtevası ve tasavvuf tahlili ile tasavvuf içerikli şiirleri iki bölümde ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Tasavvuf içerikli şiirleri incelenirken, şiirlerinde geçen dini - tasavvufî kavramlara yer verilmiş, örneklerle şairin maksadı açıklanmaya çalışılmıştır. Şairin şiirleri edebi açıdan birçok araştırmacı tarafından incelenmiş fakat şiire başlamasındaki asıl sebep olan tasavvufi açıdan elle tutulur bir çalışmaya rastlanmamıştır. Celâlî'nin asıl tanıtılması gereken yönünü yani sûfî kimliğinin, şairin diğer yarımı olarak düşünülüp, kaynak külliyatında eksiksiz tanıtılması amaçlanmıştır. Bu amaç için yapılan çalışmamız ilk değildir, son da olmayacaktır.

Bu bağlamda incelemiş olduğumuz Celâlî'nin şiirlerinde tasavvufî kavramların, çalışmanın metin kısmında da yeterince değinildiği gibi yoğun olarak yer aldığını görmekteyiz. Gözlenen bu duruma şairimizin yukarıda anlatıldığı üzere tarikat ehli bir sûfî olmasının büyük etkisi vardır.

Sonuç olarak, Celâli'nin yaşadığı dönem de incelenerek şiirlerindeki yakınmaları ve şikayetleri onun büyük acılar çektiğini, duygularını dizelerine aktararak halkın hissiyatına tercüman olduğunu göstermektedir. Bu özelliği hemen hemen bütün şiirlerine yansımaktadır.

O, herşeyden önce Yunus'un, Pir Sultan'ın çeşmesinden su içmiş, Muhammed Beşir Erzincânî'nin sofrasından nasiplenmiş, şiirlerinde koruduğu samimi ifadeyle Hakk'ın ve halkın bir âşığıdır.

KAYNAKÇA

- Alkan, Naim. *Halk Edebiyatı*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1973.
- Atay, Mehmet.”*Bayburtlu Celâlî*”. İnan Dergileri, IIIV, 1945 (mart, mayıs, eylül, kasım),1946 (ocak,mart). Trabzon: Trabzon Halkevleri Yayını.
- Aytaş, Gıyasettin.(1998).” *Aşk Çağlayanı Bayburtlu Celâli ve Şiirlerine Yansıyan Hayat Hikayesi*”. Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, sayı 6, Ankara: Gazi Üni.Yayımları.
- Boratav, Pertev Naili. Fıratlı, Halil Vedat. *İzahlı Halk Şiiri Anatolijisi*. Ankara: Tarih Vakfı Yayınları,1943.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Cunbur, Müjgan. *Başakların Sesi*. Ankara: Poyraz Reklam Yayınevi,1968.
- Dizdaroğlu, Hikmet. “*Bayburtlu Celâlî Kars'ta 1-4*”. Ankara: TFA (Türk Folklor Araştırmaları) Yayınları,1971.
- Dizdaroğlu, Hikmet.”*Bayburtlu Celâlî Şiirleri 1-10*”. Ankara: TFA Yayınları, 1960-61.
- Dizdaroğlu, Hikmet. *Celâlî Ne Alevî Ne Bektâşîdir*. Ankara: TFA Yayınları,1972.
- Doğan, Ahmet. *Bayburtlu Celâlî Baba, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, ve Şiirleri*. Ankara: Başer Matbaası, 1999.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasvufî Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Ergun, Saadettin Nüzhet. *Türk Şairleri*. C.II, İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. *Erzurum Şairleri*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010.
- Gölpınarlı, Abdalbaki. *Alevî-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılab Kitapevi,1992.
- Güleç, Hamdi. *Bayburtlu Celâlî'nin Sanatı*. Ankara: Bayburt Postası, 2009.
- Güleç, Hamdi. “*Bayburtlu Celâlî Hayatı, Sanatı ve Şiirleri*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- Güleç, Hamdi. (1994) “*Bayburtlu Celâlî'nin Sanatı*”. Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu , 23-25 Mayıs 1988, Ankara.
- Günay, Umay. *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1986.
- Haşlak, Salim. *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*. Ankara: Dernek Yayınları, 1963.
- Kalkan, Emir. *Türk Halk Şairleri Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1991.
- Kırtan, Mahmut. *Bayburtlu Şairler*. Ankara: Bayburt Töre Folklor Eğitim Merkezi Yayınları, No: 1, 1998.
- Kızıltuğ, Fırat. *Kitâb-ı Yâve*. İstanbul: Türk Edebiyatı Dergisi Yayınları, 2000.

- Kurnaz, Cemal. Tatçı, Mustafa. *Bayburtlu Celâlî ve Şiir Dünyası*. Erzurum: Bakütam Yayınları, 2018.
- Kurnaz, Cemal. (1996). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Gönül Maddesi, 14.cilt)* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuyumcu, Fehmi. *Evlîânın Dilinden*. Ankara: Nur yayınları,1978.
- Özden, Şinasi. (1944) “*Gerçek Âşıklardan Celâlî*”. Ülkü Dergisi Yeni Seri, Sayı:62,
- Özkan, Ömer.(2010).” *Can Ve Ten Kavramları Bağlamında Garib-Nâmede İnsana Bakış*” adlı makale, Türk Kültürü ve Hacı Bektâşi Veli Araştırma Dergisi,6.
- Özköse, Kadir. *Tasvvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Sakaoğlu, Saim. “*Bayburtlu Celâlî*”, *Büyük Türk Klasikleri*. C.IX, İstanbul: Ötüken Yayınevi,1989.
- Sakaoğlu, Saim. “*Baybutrlu Zihni*” Ankara:Ötüken Yayınları,1888.
- San, Sabri Özcan. *Âşık Hicrânî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1987.
- Sevengil, Refik Ahmet. *Yüzyıllar Boyu Halk Şairleri*. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1965.
- Yanbeğ, Mahmut Kemal. *Bayburtlu Celâlî Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları; 5, 1963.
- Yardımcı, İlhan. *Şen Ol Bayburt, Bayburt Folklorü*. İstanbul: Bayburt Hasret Yayınları, 1991.

EKLER

EK- BAYBURTLU CELÂLÎ'NİN KABRİ (1850-1915)

